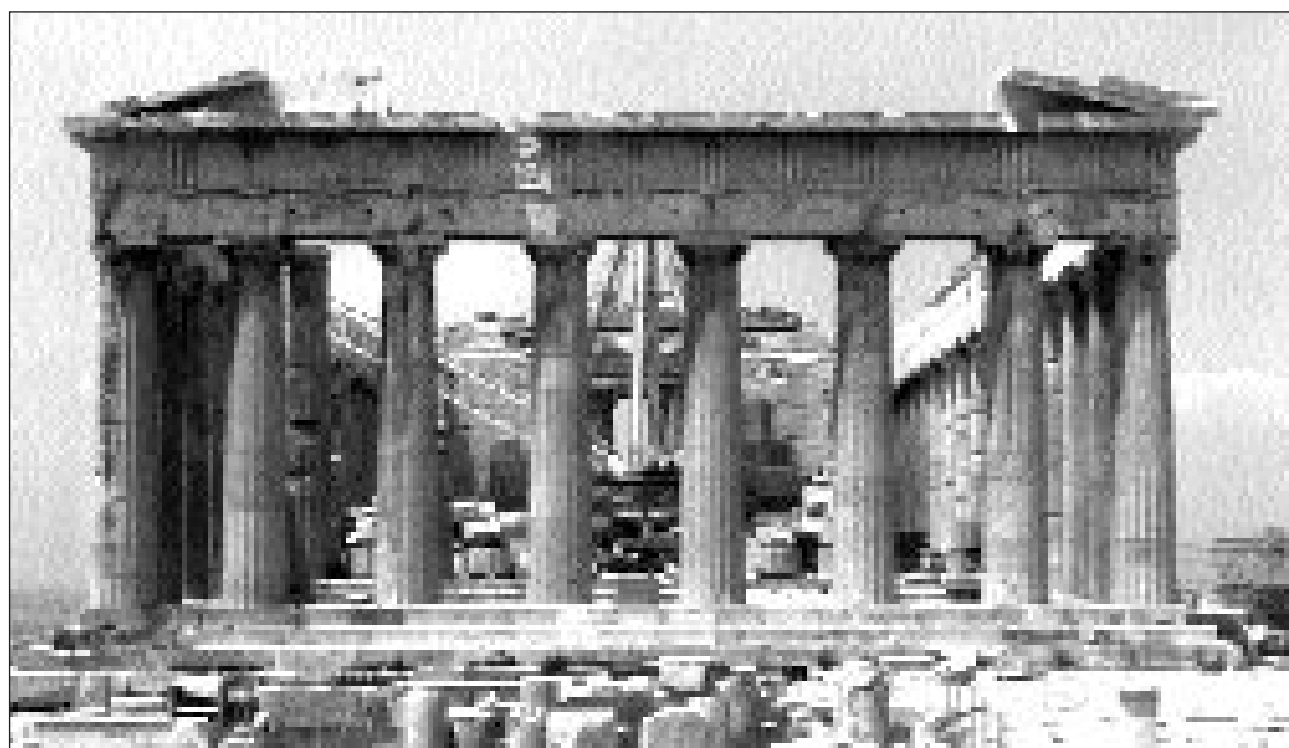


ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΝΤΑΕΤΙΑ 1991-1995

*Του καθ. Ε.Μ.Π., Προέδρου Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως,
Χαράλαμπος Μπούρα*

Από το 1990 και κάθε χρόνο, η πρόσκληση των Φίλων της Ακροπόλεως επέτρεψε στον γράφοντα να κάνει σύντομο απολογισμό των εργασιών που εκτελεί το Υπουργείο Πολιτισμού δια της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως στα κλασικά μνημεία του ιερού βράχου. Το παρόν αποτελεί μία συνοπτική σύνθεση πέντε εκθέσεων πεπραγμένων των ετών 1991-1995.

Τα μέλη της Επιτροπής επιλέγονται και διορίζονται από τον Υπουργό Πολιτισμού με κριτήριο την ειδικότητά τους. Κατά τα τελευταία πέντε έτη την αποτελούν πλην του Εφόρου κ. Πέτρου Καλλιγιά και του υπογραφομένου, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών Βασίλειος Λαμπρινουδάκης, Άγγελος Δεληβορριάς και Γεώργιος Λάββας, τρεις επίτιμοι καθηγητές Γεώργιος Δεσπίνης, Σωκράτης Αγγελίδης και Θεόδωρος Σκουλικίδης, οι δύο αρμόδιοι Διευθυντές του Υπουρ-



Η ανατολική πλευρά του Παρθενώνος μετά την ολοκλήρωση της δομικής της αποκαταστάσεως το 1992 και πριν από την τοποθέτηση των αντιγράφων των εναετίων αγαλμάτων.

Η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως (γνωστή στον γραπτό λόγο ως ΕΣΜΑ) είναι θεσμοθετημένο όργανο του Υπουργείου Πολιτισμού. Ιδρύθηκε το 1975 με πρωτοβουλία του τότε Υπουργού Κωνσταντίνου Τρουπάνη, έχει πολυεπιστημονικό χαρακτήρα, οργάνωσε εξ αρχής ένα τεχνικό γραφείο από επιλεγμένους μηχανικούς και εκτελεί τα έργα απολογιστικά με επίσης επιλεγμένους και εμπείρους μαρμαροτεχνίτες. Από πλευράς διοικητικής έχει την κάλυψη της αρμοδίας Α' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ο Έφορος της οποίας είναι κατά τον Νόμο και εισηγητής στην ΕΣΜΑ.

γιού κ. Γιάννης Τζεδάκις και Ιορδάνης Δημακόπουλος και η άλλοτε Διευθύντρια της Ακροπόλεως αρχαιολόγος κα Έβη Τουλούπα. Κατά το διάστημα 1991-95 υπήρξαν ορισμένες μεταβολές κατά καιρούς στην σύνθεση αυτή και έτσι προσέφεραν ως μέλη τις υπηρεσίες τους αφ' ενός οι εκάστοτε Διευθυντές των Αρχαιοτήτων στο Υπουργείο Ηώς Ζερβουδάκη και Αικατερίνη Ρωμιοπούλου και αφ' ετέρου οι αρχαιολόγοι Βασίλειος Πετράκος και Γεώργιος Δοντάς, άλλοτε Διευθυντής της Ακροπόλεως και τώρα Πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Καθήκοντα γραμματέως της Επιτροπής εξετέλεσαν κατά το διάστημα της

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

πενταετίας οι κυρίες Ε. Φωκά και Φ. Μαλλούχου και προσφάτως ο κ. Κ. Κίσσας. Συνεχής ήταν η βοήθεια της κας Χ. Παπανικολάου στη γραμματεία.

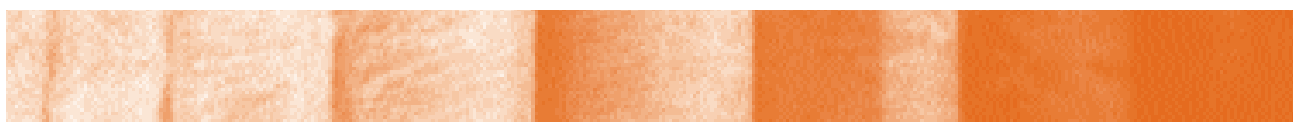
Η Επιτροπή προγραμματίζει, κατευθύνει και επιβλέπει τα έργα αυτά και έχει διπλό χαρακτήρα. Αφ' ενός επιστημονικό και αφ' ετέρου διοικητικό. Επιβλέπει και κρίνει όλες τις μελέτες και τις τεχνικές λεπτομέρειες της εκτέλεσής των έργων που γίνονται από το τεχνικό γραφείο της Ακροπόλεως, στα πλαίσια μίας αυστηρής πολυεπιστημονικής δεοντολογίας και παραλλήλως ιεραρχεί τις ανάγκες, εγκρίνει ή όχι τις προτεινόμενες δαπάνες και κατευθύνει το προσωπικό, έτσι ώστε να έχει την βελτίστη απόδοση. Από πλευράς υπηρεσιακής θέτει μέσω της Εφορείας όλες τις ουσιαστικές αποφάσεις της υπ' όψη του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου οι γνωματεύσεις του οποίου οδηγούν σε Υπουργικές αποφάσεις.

Οι δαπάνες για τις μελέτες και την εκτέλεση των έργων βαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό (προκειμένου περί της μισθοδοσίας του μονίμου προσωπικού), τις δημόσιες επενδύσεις, πιστώσεις εκ των εσόδων του Λόττο και τέλος πιστώσεις του ταμείου 10 της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Από ετών όμως είχε τεθεί το ζήτημα της διαχείρισης των χρημάτων αυτών, έξω από τις δεσμευτικές και χρονοβόρες διαδικασίες του δημόσιου λογιστικού και η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία είχε αναλάβει την ταμειακή διαχείριση όλων των παραπάνω εσόδων. Η συνεργασία όμως της ΕΣΜΑ και της Αρχαιολογικής Εταιρείας διεκόπη κατά το 1991 μετά από δυσλειτουργίες ενός σχεδόν έτους, με σοβαρότατες επιπτώσεις στην πρόοδο των έργων. Ένας ειδικός Νόμος της τότε Υπουργού κυρίας Ψαρούδα-Μπενάκη δημιούργησε ένα νέο φορέα στους κόλπους του Υπουργείου, το Ταμείον Διαχείρισης Πόρων Αρχαιολογικών Έργων με σκοπό την διευκόλυνση των εργασιών, την παράκαμψη των δεσμεύσεων του δημοσίου λογιστικού και την μετακύλιση των πιστώσεων στα επόμενα οικονομικά έτη. Σήμερα, τέσσερα χρόνια μετά την δημιουργία του νέου αυτού οικονομικού φορέως διαπιστώνονται σοβαρότατες δυσλειτουργίες οι οποίες και πάλι εμποδίζουν την προώθηση των εργασιών, αναστέλλουν την παραγωγικότητα και συνακόλουθα καθιστούν αναξιόπιστα τα χρονοδιαγράμματα της Επιτροπής.

Οι διεθνείς συζητήσεις επιστημόνων και τεχνικών για τα έργα στα μνημεία της Ακροπόλεως αποτελούν πλέον θεσμό για την Επιτροπή. Η τελευταία, τετάρτη κατά σειρά, ανήκει στην περασμένη πενταετία. Πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1994 στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως μετά από επανειλημμένες αναπόφευκτες αναβολές. Ο συνολικός αριθμός των αμέσως ή εμμέσως προσκληθέντων ανήλθε σε 400 άτομα (170 ξένους και 230 Έλληνες), από τα οποία ανταποκρίθηκαν περίπου τα μισά και παρακολούθησαν τις συνεδριάσεις. Στους αριθμούς αυτούς περιλαμβάνονταν αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, πολιτικοί μηχανικοί, χημικοί, συντηρητές ή ειδικοί για το περιβάλλον. Περιλαμβάνονταν επίσης στελέχη του Υπουργείου Πολιτισμού, των Εφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, τα μέλη του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, μέλη των ξένων αρχαιολογικών σχολών και άλλοι. Το ενδιαφέρον του Τύπου για τα έργα και την διεθνή συνάντηση εκδηλώθηκε με την παρουσία πολλών δημοσιογράφων.

Όπως κατά τις προηγούμενες συναντήσεις έτσι και κατά το 1994 σκοπός ήταν η αμοιβαία ενημέρωση, η ανταλλαγή απόψεων επί συγκεκριμένων προτάσεων του Τεχνικού Γραφείου και όχι η λήψη αποφάσεων, η οποία κατά τους ισχύοντες στην Ελλάδα νόμους ανήκει στην πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Πολιτισμού, μετά από γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Αυτό πάντως δεν σημαίνει ότι η γνώμη των ειδικών δεν έχει βαρύνουσα σημασία. Έτσι, όπως και το 1989, η ΕΣΜΑ κατέληξε στην απόφαση να ζητήσει τις απόψεις και τις γνώμες τους με ατομικές γραπτές απαντήσεις σε συγκεκριμένα ουσιαστικά ερωτήματα. Όλες οι απαντήσεις δημοσιεύθηκαν ήδη (1995) αυτούσιες στον τόμο των πρακτικών της συναντήσεως, έτσι ώστε να υπάρχει η προσωπική ευθύνη, όσων τουλάχιστον το επιθυμούν, για τα μεγάλα προβλήματα που θέτουν σήμερα τα μνημεία της Ακροπόλεως.

Ένα ακόμη θέμα γενικότερου ενδιαφέροντος είναι αυτό του νέου Μουσείου της Ακροπόλεως. Δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητες της ΕΣΜΑ πλην όμως πιστεύουμε ότι τα έργα δεν θα ολοκληρωθούν παρά μόνον όταν όλα τα γλυπτά τα προερχόμενα από τα αρχιτεκτονικά μνημεία εκτεθούν πλήρως και με σύγχρονο πνεύμα σε ένα επαρκές από πλευράς χώρου νέο μουσείο. Το θέ-



ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

μα λοιπόν ετέθη ως επείγον κατά το διάστημα της περασμένης πενταετίας πολλές φορές.

Οι επεμβάσεις στον Παρθενώνα είχαν κατ' αρχήν συζητηθεί ήδη από το 1983 και είχαν δοθεί προτεραιότητες στα δώδεκα συνολικώς προγράμματα προβλεπόμενων εργασιών. Υπεύθυνοι μελετητές είναι κατ' αρχήν ο Μανόλης Κορρές, αρχιτέκτων και ο Κώστας Ζάμπας, πολιτικός μηχανικός. Ήδη προ του 1991 σε αυτούς είχαν προστεθεί ο Πέτρος Κουφόπουλος αρχιτέκτων εξειδικευμένος στις αποκαταστάσεις μνημείων και ο Νίκος Τογανίδης, αρχιτέκτων. Οι τέσσερις αυτοί συνεργάτες του τεχνικού γραφείου έφεραν εις πέρας κατά την περασμένη πενταετία όχι μόνον ένα πολύ μεγάλο μελετητικό έργο αλλά και την συστηματική επίβλεψη όλων των γενομένων εργασιών.

Η ανατολική πλευρά του Παρθενώνος και μάλιστα η βορειοανατολική του γωνία, μετά τις σοβαρές ζημιές από τον σεισμό του 1981, θεωρήθηκε ότι είχε τις πλέον επείγουσες ανάγκες στερεώσεως και αποκαταστάσεως. Το έργο είχε σχεδόν ολοκληρωθεί το 1990 και απέμεναν για το 1991 ορισμένες μικρής κλίμακος εργασίες: Στην βόρεια κερκίδα του αετώματος επανατοποθετήθηκαν τέσσερις σίμες, το βάθρο του γωνιακού ακρωτηρίου και το από τεχνητό λίθο αντίγραφο της γωνιακής επαετίδος με την λεοντοκεφαλή. Στην νότια κερκίδα του αετώματος, μετά από την ανεύρεση δύο νέων θραυσμάτων του καταετίου γείσου από τους Ν. Τογανίδη και Π. Κουφόπουλο, έγινε αναμόρφωση του σχεδίου αποκαταστάσεως του τυμπάνου και κυρίως του πίσω του αναλημματικού τοίχου, η οποία ενεκρίθη από το ΚΑΣ. Στην ανατολική πλευρά του Παρθενώνος έγινε επίσης αντιγραφή και επανατοποθέτηση των εναετίων αγαλμάτων, υπό

την συνεχή παρακολούθηση του αρχαιολόγου της Α' Εφορείας κ. Αλέκου Μάντη, καθώς και η εκ των άνω στεγάνωση των ανωτάτων επιφανειών κυρίως των γείσων και των καταετίων γείσων.

Το πρώτο από τα προγράμματα στον Παρθενώνα κατά το 1992 ήταν η αποκατάσταση του κατωτάτου σφονδύλου του 5ου από τα ανατολικά κίονος της νοτίας πλευράς, που μπορεί να θεωρηθεί πειραματική των τεχνικών ικανοτήτων των συνεργείων εκτελέσεως. Η μελέτη οφείλεται στον Μ. Κορρέ. Προκειμένου να μείνουν αδιατάρακτοι οι μεταξύ των σφονδύλων αρμοί, ο κίων μετακινήθηκε ολόκληρος σε γειτονική θέση, έτσι ώστε ο κατώτατος σφόνδυλος να απελευθερωθεί και να συμπληρωθεί με νέο μάρμαρο. Τα ικριώματα, τα συστήματα κυλίσεως και η προσωρινή βάση από beton στην γειτονική θέση είχαν ολοκληρωθεί από το 1991. Στις 29 Φεβρουαρίου και στις 5 Μαρτίου '92, σε δύο απόπειρες, ολόκληρος ο κίων, βάρους 60 τόννων μετακινήθηκε και ο κατώτατος σφόνδυλος μπόρεσε να συμπληρωθεί. Στο τέλος του έτους ο κίων επανήλθε στην θέση του και απέμεινε η διάνοξη των ραβδώσεων στο νέο μάρμαρο (η "κατάξεις" του κίονος κατά την



Εργασίες επιφανειακής συντηρήσεως στον Παρθενώνα μετά την ολοκλήρωση της δομικής αποκαταστάσεώς του (1992).

του κίονος κατά την αρχαία ορολογία), που πραγματοποιήθηκε το 1993. Η σπουδαία αυτή εργασία που έγινε με την επίβλεψη του κ. Κορρέ, του κ. Ζάμπας και του κ. Κουφόπουλου είχε και μίαν άλλη πλευρά, όχι και τόσο εντυπωσιακή: Τα υπερκείμενα επιστύλια και μέλη του διαζώματος κατέβηκαν στο έδαφος, συντηρήθηκαν και ξανατοποθετήθηκαν με τις σωστές τους εδράσεις, μετά την απάλειψη της αποκλίσεως που παρουσίαζε προηγουμένως ο κίων.

Η αποκατάσταση του 5ου από ανατολικά κίονος της νοτίας κίονο-

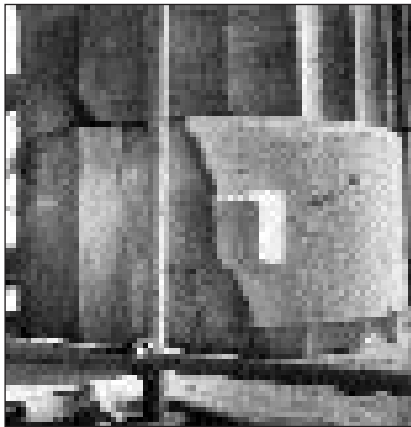
ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

στοιχίας έγινε με επιτυχία, έδειξε όμως και κάτι μὴ αναμενόμενο: Ότι οι εργασίες του είδους αυτού, με τις προδιαγραφές τελειότητας που έχει θέσει η ΕΣΜΑ, είναι εξαιρετικά χρονοβόρες και συνακόλουθα δαπανηρές. Η προγραμματισμένη από το 1983 αντικατάσταση των συμπληρωματικών σφονδύλων του βορείου περσού, των αναστηλώσεων Μπαλάνου από άλλους μαρμάρινους, πολλαπλασία σε μέγεθος, ασφαλώς θα εξελιχθεί σε ένα πολύ μεγάλο έργο.

Ένα ακόμα πρόγραμμα στον Παρθενώνα που άρχισε το 1992 και δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί είναι η αναδιάταξη των λίθων των δύο πλαγίων τοίχων του σηκού, εν μέρει αναστηλωμένων παλαιότερα. Ας σημειωθεί ότι οι λίθοι αυτοί υπέστησαν μεγάλη φθορά τόσο από την αρχαία πυρκαϊά όσο και από την έκρηξη του 1687. Το έργο άρχισε με την διάλυση των αναστηλωμένων τμημάτων των δύο τοίχων: Εκατόν εί-

αναστήλωση, με προφανή τα μεγάλα αισθητικά κέρδη του μεγάλου ναού. Τόσο η μελέτη όσο και η εκτέλεση του έργου γίνονται από τον αρχιτέκτονα κ. Νίκο Τογανίδη.

Η εξακριβωση της αρχικής θέσεως των μαρμαρίνων λιθοπλίνθων γίνεται με τον συνυπολογισμό των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε μίας από αυτές. Η αποτύπωσή τους απαιτεί εξαιρετικής ακριβείας μετρήσεις, είχε δε νομισθεί αρχικώς ότι ο συνυπολογισμός θα μπορούσε να διευκολυνθεί από ένα ειδικό πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή. Αργότερα όμως, κυρίως το 1994 και το 1995, έγινε σαφές ότι η μεγάλη φθορά των λιθοπλίνθων, και μάλιστα αυτών που προέκυψαν από συγκολλήσεις θραυσμάτων, απαιτούσε την τεκμηρίωση πολύ περισσότερων στοιχείων για την κάθε μια και καθιστούσε την βοήθεια των υπολογιστών αδύνατη. Ο κ. Τογανίδης τα τέσσερα τελευ-



Τρία διαδοχικά στάδια λαξεύσεως του συμπληρώματος του 5ου από τα ανατολικά κίονος της νότιας κιονοστοιχίας του Παρθενώνος.

κοσι περίπου λιθόπλινθοι, βάρους περίπου ενός ή δύο τόννων, κατέβηκαν από τους τοίχους του σηκού και αποτέθηκαν έτσι ώστε να μπορούν να μετρηθούν. Αυτό αποτελεί την πρώτη φάση ενός συστηματικού έργου που έχει τρεις στόχους: Την αφαίρεση των ενσωματωμένων σιδηρών στοιχείων της αναστηλώσεως Μπαλάνου, την τοποθέτηση των παρατοποθετημένων λιθοπλίνθων στην σωστή τους θέση και τέλος την ένταξη αρχαίου υλικού, το οποίο συγκεντρώθηκε κατά τα δέκα τελευταία χρόνια στην Ακρόπολη. Πράγματι εκατοντάδες θραυσμάτων αναγνωρίστηκαν, συγκολλήθηκαν, συντηρήθηκαν, απετέλεσαν νέες λιθοπλίνθους και μπορούν τώρα να επαυξήσουν την επιφάνεια των δύο πλαγίων τοίχων του σηκού, σε μία τυπική

ταία χρόνια επέτυχε την αναγνώριση πλήθους άλλων θραυσμάτων τόσο από λιθοπλίνθους όσο και από ορθοστάτες των μακρών τοίχων του σηκού, και να φθάσει τον αριθμό των 700 τεμαχίων προς ένταξη. Τούτο κατέστησε απαραίτητη την αναθεώρηση των μετρήσεων. Κατά το 1995 ο κ. Τογανίδης ανεγνώρισε και εταύτισε 23 θραύσματα ορθοστατών και λιθοπλίνθων και έκανε μία σειρά δοκιμαστικών τοποθετήσεων (του βορείου τοιχοβάτη, του βορείου και του νοτίου ορθοστάτη, καθώς και επαλλήλων στρώσεων και των δύο τοίχων). Το μεγάλο πρόβλημα είναι εδώ σε ποιο ποσοστό θα απαιτηθεί η προσθήκη νέου μαρμάρου, προκειμένου αφ' ενός να μπορέσουν να εδρασηθούν με ασφάλεια υπερκείμενες λιθόπλινθοι των τοίχων και

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

αφ' ετέρου να ολοκληρωθεί το σχήμα του σηκού στο κάτω τουλάχιστον τμήμα του.

Αλλά η περισσότερη σημαντική επέμβαση στον Παρθενώνα από εικοσαετίας ήταν η καθαίρεση και μεταφορά της δυτικής ζωφόρου στο Μουσείο. Είχε προταθεί από την ΕΣΜΑ το 1990, ως η μοναδική λύση για την σωτηρία των γλυπτών της από την διάβρωση που προκαλεί η ατμοσφαιρική ρύπανση και ενεκρίθη από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο κατά πλειοψηφία τον Φεβρουάριο του 1991. Η ΕΣΜΑ όρισε επόπτη του όλου έργου τον καθηγητή κ. Γ. Δεσπίνη και οι εργασίες άρχισαν με προκαταρκτικές ενέργειες αμέσως, βάσει ενός διαγράμματος εργασίας του αρχιτέκτονος Π. Κουφόπουλου. Έγινε ένα πλήρες δάπεδο εργασίας στον οπισθόναο, προωθήθηκε η τεκμηρίωση της υπαρχούσης καταστάσεως της ζωφόρου και των υπερκειμένων στοιχείων (δοκών και θράνων) και τέλος κατασκευάστηκε ένα ανηρτημένο δάπεδο εργασίας, σε όλη την έκτασή της, προκειμένου να αρχίσει αμέσως η τεκμηρίωση και η έρευνα από την πλευρά των συντηρητών. Κατά το έτος 1992 η προσπάθεια συνεχίστηκε κυρίως με δευτερεύουσες εργασίες τεκμηρίωσης και προετοιμασίας της υποδομής, έως την καθ' αυτό επέμβαση. Παρενεβλήθησαν δηλαδή η κατασκευή πλήρους ικριώματος εργασίας, η μετακίνηση του γερανού στο δυτικό μέρος του σηκού και η επέκταση του βραχιονός του, νέες αποτυπώσεις και φωτογραφήσεις, αλλά και χρονοβόρες συζητήσεις αφ' ενός περί της αδυναμίας προστασίας των γλυπτών επί τόπου και αφ' ετέρου περί του χώρου εναποθέσεως των κομματιών της ζωφόρου και των αμέσων μέτρων συντηρήσεώς τους. Αυτές κατέληξαν στο να δημιουργηθεί ο κατάλληλος χώρος εντός του μουσείου και να κατατεθούν γραπτές εκθέσεις για τον τρόπο της καθαιρέσεως τόσο

από τους αρχιτέκτονες του έργου όσο και από τους αρμοδίους συντηρητές. Τελικώς το πρώτο κομμάτι της ζωφόρου, παρά την νοτιοδυτική γωνία του σηκού (στην νότια πλευρά) κατέβηκε με ασφάλεια και μετεφέρθηκε στο μουσείο, την 3η Δεκεμβρίου 1992 και ακολούθησαν άλλα δύο. Είχε προηγηθεί η αποξήλωση όλων των υπερκειμένων θράνων και των εγκαρσίων δοκών του δυτικού περσού.

Η εργασία συνεχίστηκε κανονικά κατά το 1993, όταν κατέβηκαν με απόλυτη ασφάλεια και χωρίς την παραμικρή φθορά τα υπόλοιπα 14 μέλη της ζωφόρου. Η επέμβαση μελετήθηκε σχολαστικά από τους αρχιτέκτονες και μηχανικούς του Τεχνικού Γραφείου (Μ. Κορρέ, Π. Κουφόπουλο και Κ. Ζάμπα) και πραγματοποιήθηκε από τους καλύτερους τεχνίτες με την βοήθεια του ηλεκτρικού γερανού και ειδικής διατάξεως με σιδηροτροχιές, που συνέδεσε τον Παρθενώνα με το μουσείο. Η εργασία είχε ολοκληρωθεί στα μέσα Ιουλίου και συνολικώς καταβιβάστηκαν στο έδαφος 80 περίπου αρχιτεκτονικά μέλη. Η εξονυχιστική έρευνα και τεκμηρίωση από τους αρχιτέκτονες προ και κατά το διάστημα της επεμβάσεως, η αδιάλειπτη φροντίδα των συντηρητών για την προστασία των ευαίσθητων αναγλύφων, η κινηματογράφηση όλων των φάσεων του έργου και η συστηματική παρακολούθησή του από τους αρχαιολόγους της Α' Εφορείας (τον κ. Καλλιγά,



Το εσωτερικό του σηκού του Παρθενώνος μετά την καθαίρεση μεγάλου μέρους των τοίχων του σηκού (έργα 1992).

τον Αλ. Μάντη και την Ι. Τριάντη) ήταν όλα αντάξια της περιωπής του μεγάλου ναού. Όλοι είχαν συναίσθηση ότι συνέβαλαν σε μία ιστορική πράξη: τα γλυπτά του Φειδία έφευγαν από την θέση που τα έστησαν πριν από 24 αιώνες οι δημιουργοί τους, κάτω από την αδήρητη ανάγκη της σωτηρίας τους.

Μέσα στο μουσείο δημιουργήθηκε ένας ιδιαίτερος χώρος, συγκροτήθηκε ένα ειδικό εργαστήριο συντηρήσεως και τα

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

μέλη της ζωφόρου τοποθετήθηκαν πάνω σε κατάλληλα βάθρα που μελέτησε ο Μ. Κορρές. Βεβαίως, κατά την αποσυναρμολόγηση της δυτικής ζωφόρου προέκυψαν και νέα προβλήματα: Πολλά από τα αρχιτεκτονικά μέλη φαινομενικώς άρτια ή με απλές ρωγμές βρέθηκαν κομματιασμένα από την αρχαία πυρκαϊά και την έκρηξη του 1687. Πρόκειται για τα μέλη της ίδιας της ζωφόρου ή τα αντιθήματά τους ή και τα υποκείμενα επιστύλια. Είναι φανερό ότι θα απαιτηθεί πολύς κόπος και χρόνος για να συγκολληθούν και να αποκτήσουν την αρχική τους αντοχή. Αλλά το δυσχερέστερο πρόβλημα βρίσκεται στην αποκατάσταση και τον καθαρισμό της γλυπτής επιφανείας της ζωφόρου, το οποίο έχει αρχίσει να αναλύεται.

ετών είχαν τοποθετηθεί σε καιρία σημεία του οπισθονάου και του δυτικού πτερού όργανα ακριβείας, επιταχυνσιογράφοι και μικρομετρητές που απέδωσαν πολύτιμα στοιχεία που είχαν εισαχθεί σε ηλεκτρονικό υπολογιστή και επέτρεψαν την λήψη τελικών αποφάσεων. Συνεργάστηκε ο κ. Ζάμπας με τον αρχιτέκτονα Πέτρο Κουφόπουλο, ο οποίος είχε την αρχιτεκτονική ευθύνη των προτάσεων που διατυπώθηκαν στη διεθνή συνάντηση του 1994. Παράλληλα προωθήθηκε η έρευνα για την επιφανειακή προστασία και συντήρηση όλων των καταβιβασθέντων μελών, ιδιαίτερος μάλιστα της ζωφόρου.

Η διεθνής συνάντηση του 1994 επιτάχυνε τον ρυθμό εκπονήσεως των μελετών για τον Παρθενώνα και



Η δυτική ζωφόρος του Παρθενónος μετά την απομάκρυνση των δοκών του δυτικού πτερού και των θράνων (1993).

Κατά τον ίδιο χρόνο 1993 προωθήθηκαν οι μελέτες στον οπισθόναο και το δυτικό πτερό προκειμένου να προετοιμασθούν οι προτάσεις που θα παρουσιάζονταν στην διεθνή συνάντηση του επόμενου χρόνου. Οι μελέτες αφορούσαν αφ' ενός στον τρόπο με τον οποίο θα αντικατασταθεί η ζωφόρος και αφ' ετέρου στην ενδεχόμενη κάλυψη του πτερού, της οποίας υπάρχουν αρκετά αρχαία μέλη. Καθοριστική εν προκειμένω είναι η στατική και η αντισεισμική επάρκεια των φορέων, κίωνων δηλαδή και τοίχων, την οποία συστηματικά μελέτησε ο πολιτικός μηχανικός Κώστας Ζάμπας σε συνεργασία με τον καθηγητή κ. Σ. Αγγελίδη. Από

έδωσε την ευκαιρία της ολοκληρώσεώς τους σε ένα κλίμα επιστημονικής δεοντολογίας υψηλής στάθμης. Αυτές θα αποτελέσουν την θεωρητική βάση των εργασιών στον μεγάλο ναό κατά τα προσεχή έτη.

Το κατέβασμα της δυτικής ζωφόρου κατά το 1993 έφερε στο προσκήνιο μία σειρά προβλημάτων, τα οποία αναλύθηκαν πλήρως από τον Πέτρο Κουφόπουλο. Πρόκειται για την συντήρηση, την συμπλήρωση και την ολοκληρωμένη προστασία όλων των μελών της δυτικής εσωτερικής προστάσεως, τα οποία αποκαλύφθηκαν ή επίσης αποξηλώθηκαν μαζί με την ζωφόρο. Ο μελετητής ανέλυσε τις επεμβάσεις Μπαλάνου στον

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

οπισθόναο και εν συνεχεία διετύπωσε προτάσεις αφ' ενός ρουτίνας (εξυγιάνση απο οξειδωμένα σιδηρά στοιχεία, συμπληρώσεις και επανεπεντάξεις αρχαίων μελών) και αφ' ετέρου ανακατασκευής της ζωφόρου με χυτά αντίγραφα, αναστηλώσεις της οροφής του δυτικού πτερού (και μάλιστα σε τρεις εναλλακτικές λύσεις) και αφανούς στεγάσεως προστασίας του συνόλου. Οι πρώτες εγκρίθηκαν και εκτελούνται ήδη, οι επόμενες συζητήθηκαν εκ νέου από την Επιτροπή με επανεκτίμηση όλων των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων τους.

Ο Μ. Κορρές παρουσίασε μία πρόταση αποκαταστάσεως της μεγάλης θύρας του σηκού και του δυτικού του τοίχου, η οποία είχε και μέγιστο θεωρητικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι συμπεριέλαβε την έρευνα της προελεύσεως των μαρμαρίνων μελών που είχαν χρησιμοποιηθεί για την επισκευή του δυτικού θυρώματος κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο.

Ο κ. Ζάμπας επέλυε τα δομοστατικά προβλήματα του οπισθοδόμου και του δυτικού πτερού βασιζόμενος σε θεωρητική ανάλυση και σε πειραματικά δεδομένα και μετρήσεις. Στις προτάσεις του περιλαμβάνονται οι ενισχύσεις όχι μόνον των νοσούντων αρχιτεκτονικών μελών με τιτάνιο, αλλά και των ταλαιπωρημένων από την αρχαία πυρκαϊά κιόνων της εσωτερικής δυτικής προστάσεως.

Η Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση για την αποκατάσταση των μνημείων της Ακροπόλεως κατά τον Μάιο του 1994 είχε ως προϋπόθεση την προετοιμασία μελετών ή προμελετών. Συνακόλουθα προκάλεσε την

επίσπευση των αποφάσεων για πλήθος επεμβάσεων. Δημιούργησε δηλαδή την βάση για ένα νέο ξεκίνημα και για ζωηρή επίσπευση των έργων. Η θεωρητική αυτή προετοιμασία συνεχίστηκε κατά το '95, μετά την συγκέντρωση των απαντήσεων όλων των επιστημόνων και τεχνικών που είχαν λάβει μέρος στην Συνάντηση, κυρίως με την λήψη αποφάσεων μεταξύ εναλλακτικών λύσεων και την προώθησή τους προς το Κεν-



Μεταφορά ενός από τα κομμάτια της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνος στο Μουσείο της Ακροπόλεως (1993).

τρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο.

Έτσι για τον οπισθόναο και το δυτικό πτερό του Παρθενώνος κατά τον Μάιο του 1995 συζητήθηκε εκτενής έκθεση του αρχιτέκτονος κ. Κουφόπουλου που συνεπλήρωνε τις προτάσεις του, οι οποίες είχαν παρουσιασθεί στην Διεθνή Συνάντηση. Οι τελικές αποφάσεις πάνω σε αυτά δεν πάρθηκαν παρά την 21η Σεπτεμβρίου, μετά από ατέρμονες συζητήσεις. Αποφασίστηκε λοιπόν τότε αφ' ενός ότι τα μαρμάρινα στοιχεία της δυτικής ζωφόρου (τα οποία μετακινήθηκαν στο Μουσείο για λόγους προστασίας από την ατμοσφαιρική ρύπανση) θα αντικατασταθούν από ολόσωμα αντίγραφα τους από κατάλληλο χυτό σιμεντοκονίαμα και αφ' ετέρου ότι θα τοποθετηθούν στις θέσεις τους πλην των θράνων μόνον οι δοκοί και όχι τα μεγάλα μαρμάρινα φατώματα, τα οποία είχε προ σαράντα ετών προετοιμάσει για την οροφή του δυτικού πτερού ο Αναστάσιος Ορλάνδος. Άλλα, ελάχισσα ζητήματα, όπως οι συμπληρώσεις του εσωτερικού δυτικού στυλοβάτη διαχωρίστηκαν και έμειναν για να επανεξεταστούν. Με την ακριβή μορφή των αντιγράφων

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

της ζωφόρου ασχολήθηκε εκ νέου η ΕΣΜΑ μετά απο διεξοδική έρευνα, την οποία έκανε ο αρχαιολόγος της Α' Εφορείας κ. Αλέξανδρος Μάντης. Αυτά σημαίνουν ότι από πλευράς μελετών η δυτική πλευρά του Παρθενώνος είναι πλήρως έτοιμη να αποκατασταθεί, δεδομένου μάλιστα ότι και η μελέτη του κ. Κορρέ για την δυτική πλευρά του σηκού και το ανώφλι της αντίστοιχης θύρας εκκρεμεί προς έγκριση από τον Ιούλιο του 1994.

Οι εκτελεσθείσες στον Παρθενώνα εργασίες κατά το 1995 που αφορούν στον οπισθόναο, είναι οι εξής: Υπό την άμεση παρακολούθηση του αρχιτέκτονος κ. Κουφόπουλου και του πολιτικού μηχανικού κ. Ζάμπα το έργο άρχισε με την δημιουργία δαπέδου εργασίας και την κατασκευή πλήρων και ασφαλών ικριωμάτων μερικής υποστηλώσεως και προσβάσεως σε κάθε σημείο της δυτικής εσωτερικής προστάσεως. Παράλληλα γινόταν η συστηματική εργασία καθαρισμού, συντηρήσεως, συγκολλήσεως θραυσμάτων και συμπληρώσεως με νέο μάρμαρο δέκα θράνων, τριών τεμαχίων διαζωμάτων και τεσσάρων επιστυλίων έτσι ώστε να είναι έτοιμα για την επανατοποθέτησή τους. Τα τελευταία είναι αυτά που είχε απορρίψει και αντικαταστήσει με νέα ο Μπαλάνος, προ ενενήντα ετών.

Η προγραμματισμένη για το '95 εργασία καταβίβασης των επιστυλίων της εσωτερικής προστάσεως, προκειμένου να συγκολληθούν και να συντηρηθούν,

δεν άρχισε καν, ελλείπει εργατοτεχνικού προσωπικού. Προχώρησε όμως αρκετά το θέμα της στερέωσης των κίωνων του οπισθοναού.

Η μεγάλη πυρκαϊά που έγινε στον Παρθενώνα κατά την όψιμη ρωμαϊκή περίοδο έκανε φοβερές ζημιές στο κτήριο, πολλές από τις οποίες δεν ήταν αμέσως εμφανείς, δηλαδή εκτεταμένες θερμικές θραύσεις στο εσωτερικό των αρχιτεκτονικών μελών, οι οποίες τώρα μόλις γίνονται αντιληπτές. Οι κίονες του οπισθοναού αμέσως προσβαλλόμενοι από τις φλόγες που έβγαζαν από την δυτική θύρα του σηκού αφ' ενός έχασαν τις ραβδώσεις τους και αφ' ετέρου κατακεραμάσθηκαν εσωτερικώς από τις άνισες θερμικές διαστολές, σε μεγάλο βαθμό. Αλλά δεν έπεσαν, λόγω της αρίστης αρχικής τους κατασκευής και της συνοχής μεταξύ των θραυσμάτων. Αργότερα κατά καιρούς τα εμφανή ρήγματα σφραγίσθηκαν πρόχειρα με κονίες και έμειναν έτσι έως σήμερα.

Υπό την άμεση εποπτεία του κ. Ζάμπα και της συντηρήτριας κας Δογάνη άρχισε η στερέωση των βλαμμένων σφονδύλων. Τα μεταγενέστερα σφραγίσματα απομακρύνθηκαν, τα μεταξύ των θραυσμάτων ρήγματα και κενά καθαρίστηκαν και ακολούθησε συστηματική φωτογραφική τεκμηρίωσή τους. Θα γίνει πλήρωση των εσωτερικών κενών με ενέματα και προς τούτο έχουν τοποθετηθεί πολλοί μικροί σωλήνες και έχουν ήδη σφραγισθεί τα εξωτερικά ρήγματα. Η εξειδικευμένη αυτή επέμβαση, καθώς και η έρευνα που προηγήθηκε,



Η δυτική ζωφόρος του Παρθενώνος μέσα στο Μουσείο..

γίνονται με την συνεργασία της κας Μιλτιάδου, πολιτικού μηχανικού της Διευθύνσεως Αναστηλώσεων Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του Υπουργείου.

Το θέμα της αποκαταστάσεως και μερικής αναστηλώσεως του προνάου του Παρθενώνος είχε απασχολήσει την τρίτη διεθνή συνάντηση για τα μνημεία της Ακροπόλεως κατά το 1989. Η ΕΣΜΑ είχε καταλήξει στην δεύτερη από τις εναλλακτικές λύσεις

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

της τότε μελέτης του Μανόλη Κορρέ, πλην όμως η αρμοδία διεύθυνση του Υπουργείου Πολιτισμού ζήτησε να εκπονηθούν ορισμένα συμπληρωματικά σχέδια τα οποία και η Επιτροπή το 1992 εθεώρησε σημαντικά. Το ζήτημα έμεινε σε εκκρεμότητα έως τον Φεβρουάριο του 1994, όταν τα σχέδια αυτά κατατέθηκαν και μετά από έγκριση της ΕΣΜΑ κατά πλειοψηφία, υποβλήθηκαν και εγκρίθηκαν από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Κατά το 1995 έγινε έναρξη του έργου, αλλά με μικρή πρόοδο λόγω ελλείψεως προσωπικού: Επισκευάστηκαν δια συγκολλήσεως πλάκες του δαπέδου και συμπληρώθηκε ο στυλοβάτης στην θέση εδράσεως ενός από τους κίονες. Σπόνδυλοι και κιονόκρανα που δεν θα ενταχθούν στην ανατολική εσωτερική πρόσταση (δεδομένου ότι έχει εγκριθεί ένα ελάχιστον πρόγραμμα αναστηλώσεως) μεταφέρθηκαν στην ανατολική πλευρά και έξω από το μνημείο. Έγινε επίσης σημαντική προπαρασκευαστική δουλειά για την συμπλήρωση με νέο μάρμαρο ορισμένων σφονδύλων κίωνων με την χύτευση γυφίνων εκμαγείων των επιφανειών θραύσεως. Τέλος ολοκληρώθηκε η επαντοποθέτηση του υστερορρωμαϊκού κατωφλίου.

Η αναστηλωμένη από τον Μπαλάνο βόρεια κιονοστοιχία του Παρθενώνος έχει σοβαρά προβλήματα. Μία πρώτη έκθεση αυτοψίας είχε συνταχθεί από τον αρχιτέκτονα κ. Ν. Τογανίδη το 1991. Τον Ιούνιο όμως του 1995 έπεσε ένα κομμάτι από το γείσο και αμέσως κατετέθη μία δεύτερη έκθεση, του κ. Ζάμπα. Μετά από αυτοψία μελών της ΕΣΜΑ και συστηματική ανάλυση από τον ίδιο κατετέθη μία λεπτομερέστερη έκθεση, στα τέλη Σεπτεμβρίου. Το γεγονός είναι ότι όλη η βορεία κιονοστοιχία του μεγάλου ναού είναι σε πολύ κακή κατάσταση λόγω των οξειδωμένων σιδηρών στοιχείων που είχε ενσωματώσει ο Μπαλάνος στον θριγκό και των πίσω τμημάτων των γείσων, τα οποία είχε συμπληρώσει από μπετόν. Η επιδείνωση της καταστάσεως στην βορεία πλευρά είναι δραματική και η Επιτροπή αφ' ενός ανέθεσε την ετοιμασία πλήρους μελέτης στους Μ. Κορρέ και Κ. Ζάμπα και αφ' ετέρου έκανε μία ακόμη έκκληση στο Υπουργείο για την πρόσληψη προσωπικού. Το λεχθέν πάντως ότι η σημερινή δύσκολη θέση οφείλεται σε κακή ιεράρχηση των έργων στην Ακρόπολη από την ΕΣΜΑ δεν ευσταθεί, δεδομένου ότι η βορεία πλευρά είχε κατά τον προγραμματισμό του 1983 πάρει την δευτέρα θέση

προτεραιότητας, καθώς και ότι η ανατολική όψη του ναού, όπως και η δυτική ζωφόρος, είχαν εξ ίσου επείγοντα προβλήματα.

Η δεοντολογία της αποκαταστάσεως των μνημείων επιβάλλει την αναλυτική δημοσίευση κάθε σοβαρής επεμβάσεως, μετά το πέρας της. Ήδη από το 1990 έχει αρχίσει η σχετική εργασία για την απόδοση του ολοκληρωμένου έργου αποκαταστάσεως της ανατολικής πλευράς του Παρθενώνος από τους Μ. Κορρέ, Κ. Ζάμπα και Π. Κουφόπουλο. Είναι φανερό ότι στο σοβαρότατο αυτό έργο δεν θα περιληφθούν μόνον τα καθέ-



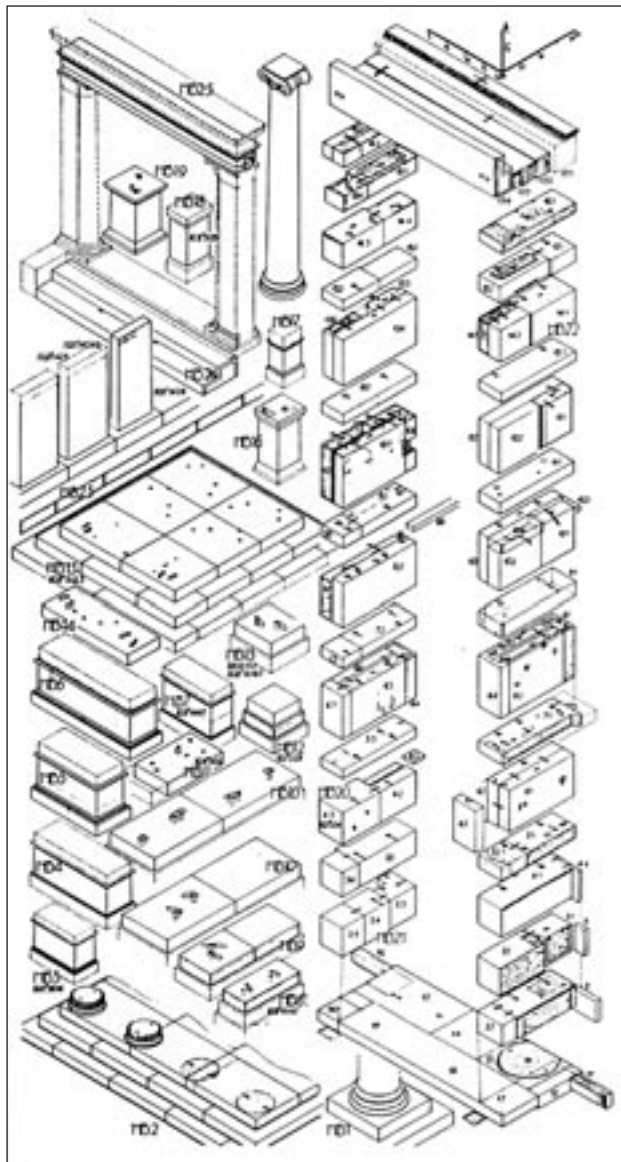
Οπισθόναος του Παρθενώνος. Η κατάσταση διατηρήσεως των επιστυλίων, όπως αποκαλύφθηκε με την απομάκρυνση της ζωφόρου (1993).

καστα της επεμβάσεως αλλά και όλα τα συμπεράσματα για την αρχική μορφή ή τις περιπέτειες του μνημείου τα οποία προέκυψαν από τις λεπτομερέστατες μετρήσεις και τις παρατηρήσεις που είχαν την δυνατότητα να πραγματοποιήσουν μετά τις εκτεταμένες αποσυναρμολογήσεις που χρειάστηκε να γίνουν. Λόγω όμως των πολλών άλλων απασχολήσεων των μελετητών μετά την πάροδο πενταετίας η απόδοση του έργου της ανατολικής πλευράς του Παρθενώνος, παρά τις πιέσεις της Επιτροπής, δεν έχει ακόμα τελειώσει. Το 1995 ο Μανόλης Κορρές επί τρίμηνον εργάστηκε στο Princeton των Ηνωμένων Πολιτειών προς τον σκοπό αυτό.

Η επιφανειακή προστασία και συντήρηση του μάρμαρου στον Παρθενώνα συνεχίζεται από συνεργείο συντηρητών και εξειδικευμένων μαρμαροτεχνιτών με

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

υπεύθυνη κυρίως την κα Δογάνη και την κα Γαλανού. Έτσι συντηρήθηκαν όλα τα μέλη του θριγκού της Ανατολικής όψεως που είχαν κατεβεί κατά την προηγούμενη πενταετία και η προσπάθεια ολοκληρώθηκε μόλις το 1995 με την συντήρηση και των κίονων. Οι συντηρητές εργάστηκαν το '95 και στους κίονες του οπισθονάου, όπως ήδη σημειώθηκε. Τις ομάδες των συντηρητών συντονίζει η χημικός κα Παπακωνσταντίνου η οποία και συνεργάζεται με τον κ. Σκουλικιδή σε θέματα ερευνητικά. Εδώ αναφερόμαστε στα θέματα της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνος τα οποία είναι δυσχερέστατα. Τα κλασικά γλυπτά παρουσιάζουν διαβρώσεις, γυψοποίηση κατά τόπους, ρύπανση,



Αναπαράσταση διαφόρων αναθηματικών μνημείων της Ακροπόλεως των οποίων τα μέλη επαναχρησιμοποιήθηκαν κατά την υστερορωμαϊκή επισκευή της δυτικής θύρας του Παρθενώνος - Σχέδιο Μ. Κορρέ.

παλιές συμπληρώσεις, παλιές συγκολλήσεις με κόλλα Meyer και πλείστα άλλα προβλήματα. Έχει γίνει πλήρης ανάλυση των αιτιών της φθοράς, χαρτογράφηση όλης της επιφανείας της (σε μήκος 21 και ύψος ένα περίπου μέτρο) και σύνταξη αναλυτικών εκθέσεων. Οφείλει πάντως να ομολογηθεί ότι η εξαιρετική καλλιτεχνική ποιότητα του έργου έχει δημιουργήσει κάποιους δισταγμούς για την ανάληψη πραγματικού έργου, κυρίως στους κόλπους της ίδιας της Επιτροπής. Οι έρευνες του κ. Σκουλικιδή και των συνεργατών του βρίσκονται σε συνεχή εξέλιξη η σπουδαιότερη από αυτές αφορά στην χρήση η-ημιαγωγών και Paraloid B.72 για την προστασία από τα οξείδια του θείου, και παρουσιάστηκε ήδη στην διεθνή συνάντηση του 1994.

Ο καθαρισμός όμως της δυτικής ζωφόρου προκειμένου να εκτεθεί στο κοινό και οι καλλιτεχνικές και ιστορικές της αξίες να γίνουν κοινό κτήμα, δεν παρουσίασε έως το τέλος του 1995 ουσιαστικούς προόδους. Μία τριετία μετά από την καταβίβαση της ζωφόρου και την φύλαξή της στο Μουσείο Ακροπόλεως, δεν έχει γίνει καν έναρξη των εργασιών. Αυτό οφείλεται στο ότι η Επιτροπή έχει πεισθεί ότι όλες οι διεθνώς γνωστές μέθοδοι καθαρισμού του μαρμάρου από τους ρύπους είναι καταστρεπτικές. Κατά συνέπεια προωθείται απλώς η έρευνα προκειμένου να βρεθεί κάποιος τελείως αβλαβής τρόπος επεμβάσεως, η οποία γίνεται υπό τις οδηγίες του καθηγητού κ. Θ. Σκουλικιδή και των συνεργατών του, κυρίως της χημικού κας Παπακωνσταντίνου. Οι τελευταίες προσπάθειες γίνονται με την εφαρμογή των ακτίνων Laser που θα μπορούσαν να αφαιρέσουν τους ρύπους χωρίς να αλλοιώσουν ή να καταστρέψουν το στρώμα γύψου που έχει σχηματισθεί στην επιφάνεια του μαρμάρου και το οποίο διατηρεί τις λεπτομέρειες της αρχικής γλυπτικής λαξεύσεως. Η έρευνα αυτή διεξάγεται σε συνεργασία με τον καθηγητή κ. Φωτάκη του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Στα Μνησίκλεια Προπύλαια υπεύθυνοι των έργων είναι από παλιά ο κ. Τάσος Τανούλας Δρ. αρχιτέκτων και η κα Μαίρη Ιωαννίδου πολιτικός μηχανικός. Κατά την εξεταζόμενη πενταετία 1991-95 οι μελέτες προχώρησαν με βραδύ σχετικώς ρυθμό, παρά την επιβολή από την ΕΣΜΑ ενός πιεστικού χρονοδιαγράμματος τον Οκτώβριο του 1992 και τελικώς παρουσιά-

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

σθηκαν και συζητήθηκαν κατά την διεθνή συνάντηση του 1994. Συνεχίζονται σε άλλες περιοχές του μνημείου από τότε.

Τα αιτούμενα στα Προπύλαια είναι ουσιαστικώς τρία:

- α) Η απομάκρυνση των οξειδωμένων σιδηρών στοιχείων της αναστηλώσεως Μπαλάνου από τα αναστηλωθέντα από αυτόν τμήματα του μνημείου
- β) Η ένταξη κατακειμένου υλικού, κυρίως φατνωματικών πλακών, και ενδεχομένως επέκταση της αναστηλώσεως, κυρίως στο κεντρικό κτήριο των Προπυλαίων και
- γ) Η αντιμετώπιση των προβλημάτων της Πινακοθήκης και ενδεχομένως η στέγασή της. Τα ζητήματα της εσωτερικής προστασίας, του θυραίου τοίχου και της νοτίας πέτρυγος, για την ώρα δεν αντιμετωπίζονται.

Η επέμβαση αποσυναρμολογήσεως των οροφών είχε αποφασισθεί από το 1990 και άρχισε να εκτελείται το 1991, μετά από μακροχρόνιες προπαρασκευαστικές εργασίες (κάλυψη της αρχαίας δεξαμενής, ανέγερση παρατηρημάτων προσωπικού, ικριώματα, γερανογέφυρα, δημιουργία δαπέδων αποθήσεως των αρχιτεκτονικών μελών). Αποξηλώθηκαν 20 φατνωματικές πλάκες από την ανατολική δωρική στοά και εν συνεχεία 26 άλλες από την οροφή της δυτικής αιθούσης, αφού αφαιρέθηκαν οι νεωτερικές προστατευτικές επιστρώσεις. Ήδη από το 1991 άρχισε η εργασία απομακρύνσεως των σκουριασμένων σιδηρών στοιχείων των αναστηλώσεων Μπαλάνου, η σχολαστική τους τεκμηρίωση και η μελέτη τους προκειμένου να ανασυνταχθούν με την χρήση τιτανίου. Πρόκειται για μια δύσκολη και χρονοβόρο δουλειά, δεδομένου ότι ο Μπαλάνος σχημάτισε κάθε φατνωματική πλάκα αδιακρίτως από θραύσματα διαφόρων ομοίων πλακών. Η ανασυγκρότηση των φατνωματικών πλακών με σωστό τρόπο και μάλιστα με αξιοποίηση εκατοντάδων άλλων θραυσμάτων που έχουν συγκεντρωθεί στα Προπύλαια έκανε εξ αρχής δυσχερέστερη την ως άνω εργασία.

Το 1992 το πρόγραμμα των οροφών προωθήθηκε με την καθάιρεση των μεγάλων εγκαρσίων δοκών της δυτικής αιθούσης και τέλος του επιστυλίου και του κιονοκράνου της εσωτερικής ιωνικής κιονοστοιχίας του κεντρικού κτηρίου. Όλα αυτά τα βαρύτερα και μεγί-



Οι θράνοι οι υπερκείμενοι της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνος μετά την συμπλήρωση και την συντήρησή τους.

στης μορφολογικής σημασίας μέλη διαπιστώθηκε ότι είναι σε πάρα πολύ κακή κατάσταση: Ο Μπαλάνος είχε δημιουργήσει βαθιές αύλακες στο άνω μέρος τους, προκειμένου να ενσωματώσει σιδηροδοκούς, σήμερα σκουριασμένες, διογκωμένες και ολέθριες για τα μάρμαρα. Ας σημειωθεί ότι οι πρώτες πτώσεις κομματιών είχαν γίνει ήδη το καλοκαίρι του 1960. Επιπροσθέτως ο Μπαλάνος για να συγκολλήσει διάφορα θραύσματα, ενίοτε από διαφορετικά αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα, είχε απολαξεύσει τις επιφάνειες θραύσεως αποστερώντας τους έτσι τα αποδεικτικά στοιχεία της συνεχείας τους με άλλα. Το ίδιο ακριβώς πρόβλημα των ακρωτηριασμένων θραυσμάτων του αρχαίου υλικού έχουμε άλλωστε και στις φατνωματικές πλάκες.

Η Επιτροπή βρίσκειται μπροστά σε σοβαρά προβλήματα αποκαταστάσεως της μαρμάρινης οροφής του κεντρικού κτηρίου των Προπυλαίων. Τόσον τα φατνώματα όσο και τα μεγάλα φέροντα αρχιτεκτονικά μέλη της ιωνικής στοάς υπό τις ισχύουσες σήμερα στην Ακρόπολη γενικές αρχές και προδιαγραφές, παρά την εφαρμογή συγχρόνου τεχνολογίας στοιχείων τιτανίου, δύσκολα θα ξαναβρούν την θέση τους. Θα ήταν όμως και μεγάλο λάθος ο εσωτερικός κίον και η φατνωματική οροφή να μην αποκατασταθούν, να πάψει δηλαδή να είναι αμέσως αντιληπτό από τον επισκέπτη το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο της συνθέ-

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

σεως του Μνησικλή, η συνύπαρξη δηλαδή του δωρικού και του ιωνικού ρυθμού στο κτήριο.

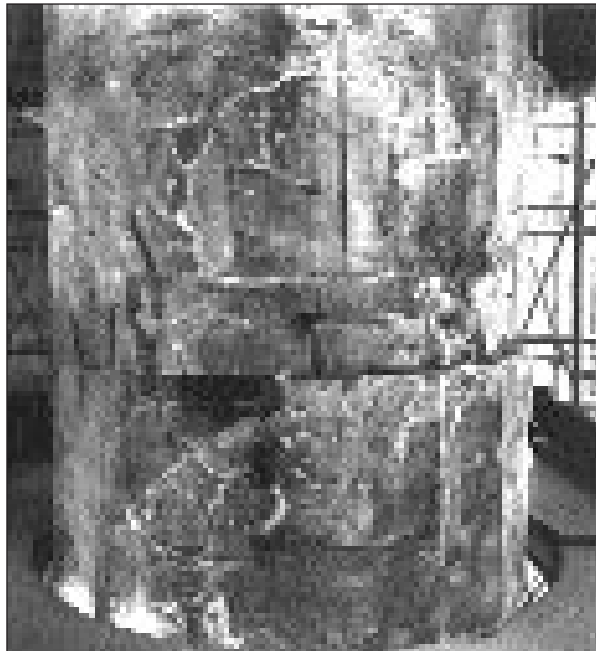
Στα Προπύλαια λοιπόν υπάρχει μία σειρά θεωρητικών και πρακτικών προβλημάτων, τα οποία δεν μπόρεσαν να επιλυθούν πλήρως προ της διεθνούς συνάντησής του 1994. Το άφθονο κατακείμενο υλικό από τις φατνωματικές οροφές (με το οποίο ασχολήθηκε αρχικώς, το 1992 και ο καθηγητής κ. Δεσπίνης), ένας σφόνδυλος δωρικού κίονος που βρέθηκε στα υπόγεια του Εθνικού Μουσείου και το κατακεραματισμένο ιωνικό κιονόκρανο (τα κομμάτια του οποίου συγκέντρωσε προ δεκαπενταετίας ο Μανόλης Κορρές) δύσκολα θα μπορούσαν να ενταχθούν, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, στο μνημείο.

Κατά το 1993 η εργασία στα Προπύλαια συνεχίστηκε με την απαλλαγή των στοιχείων της φατνωματικής οροφής από τα οξειδωμένα σιδηρά στοιχεία της αναστηλώσεως Μπαλάνου. Οι υπεύθυνοι του έργου Τ. Τανούλας και Μ. Ιωαννίδου οργάνωσαν και επέβλεψαν τις εργασίες αυτές και υπέβαλλαν στην επιτροπή κατατοπιστικές αναλυτικές εκθέσεις για την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη. Χρειάστηκαν υπεράνθρωπες

προσπάθειες του ειδικευμένου συνεργείου των τεχνιτών για να αφαιρεθούν τα σιμεντοκονιάματα και τα οξειδωμένα σίδηρα από τις μαρμάρινες δοκούς και το επιστύλιο, τελικώς δε οι προοπτικές δεν είναι καλές: Ο Μπαλάνος είχε απολαξεύσει τμήματα των αρχαίων μελών και είχε σχηματίσει τόσο το ιωνικό κιονόκρανο όσο και το μεγάλο ιωνικό επιστύλιο από κομμάτια διαφόρων ομοειδών μελών. Αυτό σημαίνει ότι δύσκολα το αρχαίο αυτό υλικό θα αξιοποιηθεί στην νέα αναστήλωση της μαρμάρινης οροφής, αν τηρηθούν οι αρχές που έχει σεβασθεί έως τώρα η Επιτροπή.

Ανάλογη είναι η κατάσταση των φατνωματικών της πλακών που αποξηλώθηκαν από την οροφή. Η πρό-

οδος κατά το 1993 υπήρξε ελαχίστη και μία πρόταση για συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Princeton σε θέματα σύγχρονης ηλεκτρονικής τεχνολογίας, που υποτίθεται ότι θα μπορούσε να λύσει το πρόβλημα του συνδυασμού των θραυσμάτων, δεν είχε συνέχεια. Αντιθέτως κατά το 1994 και μάλιστα κατά τους τελευταίους μήνες άρχισε να υπάρχει πρόοδος όταν κατέστη δυνατόν να δημιουργηθούν δύο μεγάλα πατώματα εργασίας στην θέση του Αρρηφορίου, εκεί να απλωθούν τα θραύσματα και με τρόπο εμπειρικό να γίνει από εξειδικευμένους τεχνίτες το συνταιρίασμά τους. Κατά το 1995 τα αποτελέσματα ήταν εντυπωσιακά: Διμελής ή τριμελής ομάδα υπό τον άριστο αρχιτεχνίτη Γ. Βίδο,



Προετοιμασία για την εργασία συντηρήσεως με ενέματα ενός από τους κίονες του οπισθοναού του Παρθενώνος - Έργα 1995.

άρχισε από τον Σεπτέμβριο του 1994 και όλο το έτος την επίπονη προσπάθεια συνταιριάσματος εκατοντάδων θραυσμάτων φατνωματικών πλακών. Τον Μάρτιο του '95 υπήρχαν ακόμη 680 θραύσματα! Και στην περίπτωση αυτή απεδείχθη ότι καθοριστική αξία έχει η οπτική μνήμη και η αναζήτηση ενός πλήθους γνωρισμάτων σε κάθε θραύσμα. Αντιγράφοι την τελική αναφορά των Τανούλα-Ιωαννίδου, για την ανατολική στοά των Προπυλαίων "... έχουν προκύψει 10 φα-

νωματικές πλάκες με τρία φατνώματα και 14 με δύο φατνώματα... που αρκούν για την αποκατάσταση της οροφής της ανατολικής στοάς σύμφωνα με τις προτάσεις του 1994". Για την δυτική ιωνική αίθουσα των Προπυλαίων υπάρχουν "... 91 διπλές φατνωματικές πλάκες με ποσοστό όγκου μεγαλύτερο από 65% και 29 μονές φατνωματικές πλάκες με ποσοστό όγκου μεγαλύτερο από 29%". Πολλά από τα θραύσματα αυτά έχουν ήδη συγκολληθεί και άρχισε η κατασκευή συμπληρωμάτων από νέο μάρμαρο, κυρίως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες νέα ταντισθέντα θραύσματα ταιριάζουν με άλλα, τα οποία ο Μπαλάνος είχε προνοήσει για να τα προσομοιώσει με άσχετα.

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

Ξαναγυρίζοντας στις δοκούς και τα επιστύλια της οροφής της δυτικής μεγάλης αιθούσης των Προπυλαίων σημειώνουμε ότι η εργασία κατά το 1994 και το 1995 υπήρξε αποδοτική γιατί όλα τα σιδηρά στοιχεία της αναστηλώσεως Μπαλάνου απομακρύνθηκαν, έγιναν συγκολλήσεις και τα μεγάλα αυτά αρχιτεκτονικά μέλη αναμένουν τους νέους φορείς από τιτάνιο, προκειμένου να επανενταχθούν στο μνημείο.

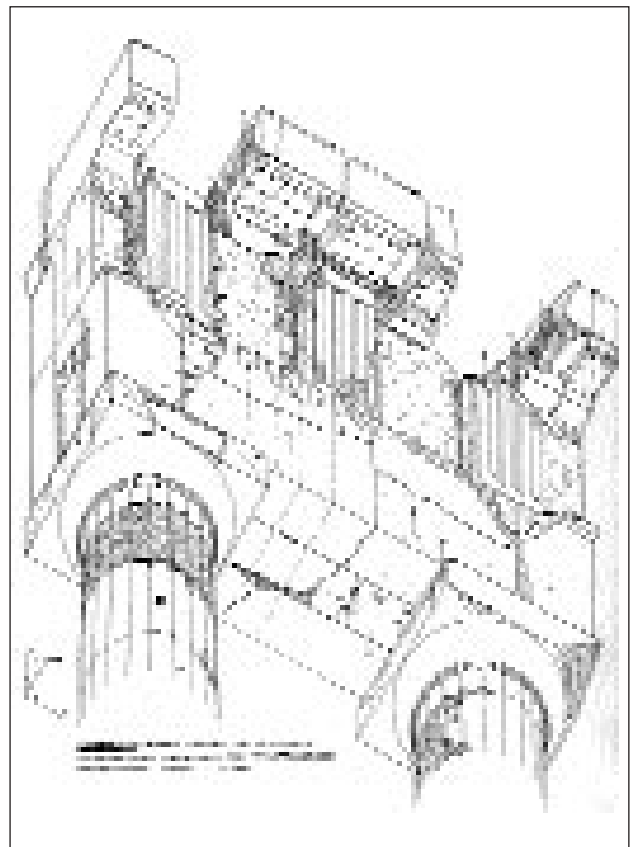
Οι μελέτες για τα Προπύλαια, προγραμματισμένες από παλιά, εκ νέου οργανωμένες επί ενός διαγράμματος τον Μάρτιο του '92 και σε "προκαταρκτική μορφή" το 1993, παρουσιάστηκαν τελικώς στην διεθνή συνάντηση του 1994.

Ο τόμος λοιπόν αποκαταστάσεως των Προπυλαίων υπογράφεται από τους Τ. Τανούλα αρχιτέκτονα, Μ. Ιωαννίδου πολιτικό μηχανικό και Α. Μωραΐτου συντηρήτρια. Πλην των εισαγωγικών, ιστορικών κ.τ.λ. περιλαμβάνει εκτενή ανάλυση της υπάρχουσας καταστάσεως του κεντρικού κτηρίου και της Πινακοθήκης, διάγνωση των ζημιών και ερμηνεία του σωζόμενου δομικού υλικού που οδηγεί σε γραφικές αναπαραστάσεις. Περιλαμβάνει επίσης διατύπωση των αρχών που θα ακολουθηθούν κατά την επέμβαση και προτάσεις γι' αυτήν. Δεν περιλαμβάνεται όμως στην μελέτη το δυσχερέστατο πρόβλημα της αναστηλώσεως των φατνωματικών οροφών των Προπυλαίων, το οποίο είναι καθοριστικό για την μελλοντική εμφάνιση του μνημείου, παρά μόνον υπό την μορφή συνοπτικής εισαγωγής ενταγμένης στο δεύτερο μέρος που συνέταξε η Μ. Ιωαννίδου και τούτο διότι δεν είχε ακόμα γίνει η αθρόα συγκόλληση των θραυσμάτων των φατνωμάτων για την οποία έγινε λόγος. Γενικώς η μελέτη των Προπυλαίων δεν μπόρεσε να χαρακτηριστεί ώριμη για άμεση εφαρμογή, γιατί με την παράθεση πολλών εναλλακτικών λύσεων και την συνοπτική εξέταση πολλών ουσιωδών ζητημάτων απαιτούσε πολλή συμπληρωματική εργασία. Την ίδια στιγμή επρότεινε μαζικές αποσυναρμολογήσεις τμημάτων της ανωδομής της εσωτερικής προστάσεως του κτηρίου, οι οποίες οφείλουν να κλιμακωθούν σε πολλά χρόνια.

Οι προτάσεις άλλωστε του Τ. Τανούλα για την Πινακοθήκη προκάλεσαν ζωνχρές αντιδράσεις κατά την Συνάντηση του Μαΐου του 1994, όχι τόσο για την στέγασή της (η οποία είναι οπωσδήποτε επιθυμητή) όσο

για δύο άλλα θέματα δηλαδή α) την μερική αποσυναρμολόγηση του δυτικού της τοίχου, προκειμένου να αρθεί μία σχετικώς μικρή απόκλιση του προς τα έξω και β) την ανωριμότητα των προτάσεων για το δάπεδό της, το οποίο ως γνωστόν δεν είναι σήμερα παρά μια πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα, κατασκευασμένη κατά την δεκαετία του '50.

Η Επιτροπή σε αναμονή ολοκληρώσεως όλων των παραπάνω μελετών προτίμησε για το 1995 να προωθήσει ένα εφικτό λόγω της περιορισμένης του εκτά-



Βόρεια κιονοστοιχία του Παρθενώνος. Αξονομετρική παράσταση του 9ου μετακλιονίου με εμφανή τα ρήγματα
Σχέδιο Κ. Ζάμπα και Τ. Σκαρή.

σεως πρόγραμμα, δηλαδή την επέμβαση στην κλονισμένη νοτιοανατολική γωνία του κεντρικού κτηρίου. Αυτό περιλαμβάνει την καταβίβαση των μελών, την συγκόλλησή τους και την επανατοποθέτηση, με προηγούμενη συστηματική σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση της περιοχής. Η Επιτροπή ήθελε να αποφύγει τις εκτεταμένες αποξηλώσεις στην ανατολική πρόσταση του κτηρίου, τις οποίες είχαν προτείνει για το 1995 οι δύο μελετητές των Προπυλαίων. Τελικώς το μικρό αυτό πρόγραμμα δεν άρχισε καν εντός του

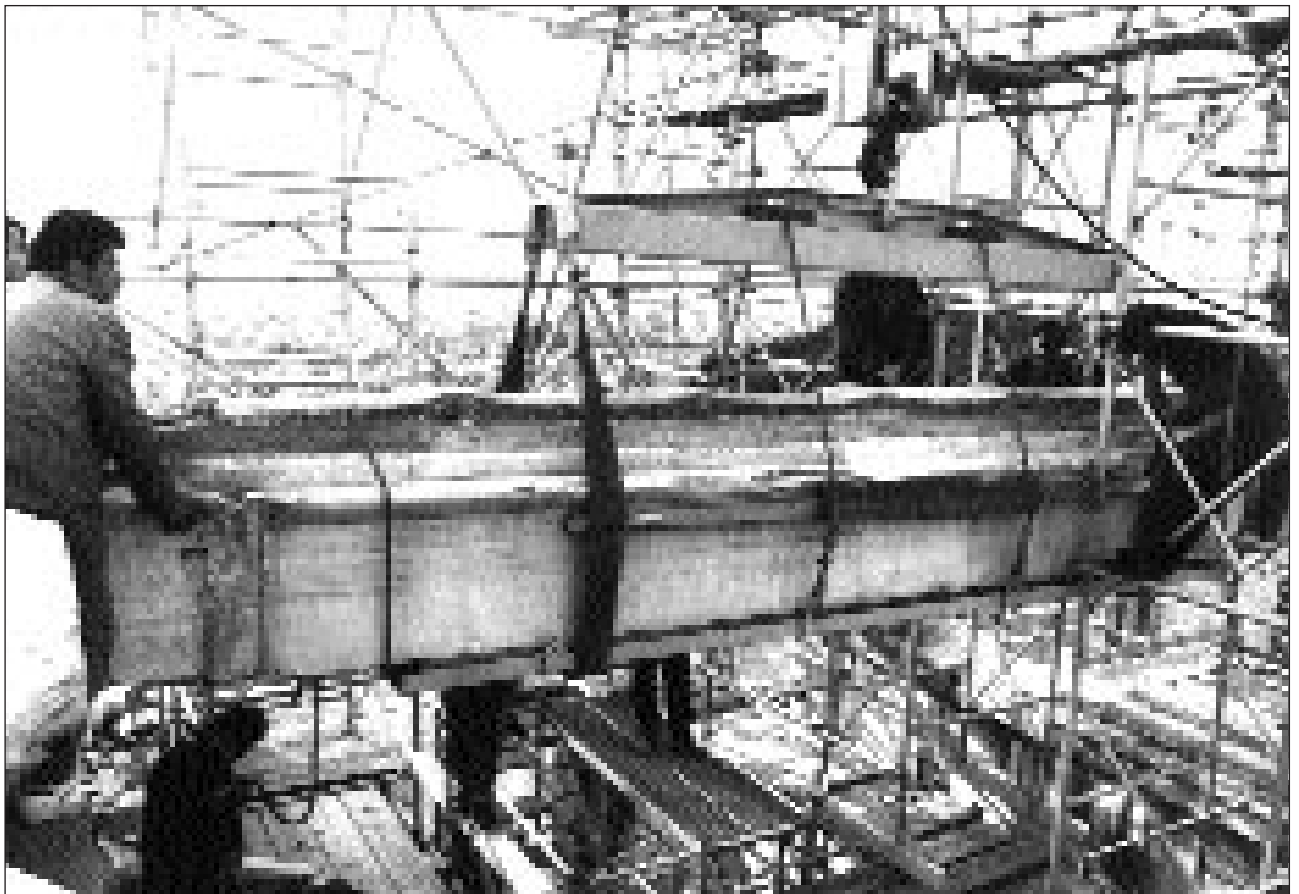
ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

έτους: Το ικρίωμα για την σχεδιαστική τεκμηρίωση δεν υψώθηκε παρά στα τέλη του Οκτωβρίου και τα σχέδια δεν υποβλήθηκαν ακόμα.

Αλλά τα Προπύλαια συνδέονται και με άλλα θέματα για τα οποία έγιναν ατέρμονες συζητήσεις κατά το '95 στην ΕΣΜΑ, χωρίς να καταλήξουν κάπου, όπως περί διαλύσεως της υφισταμένης σκαλωσιάς, περί αποτοίχισης φατνωματικών πλακών που βρίσκονται στο νότιο τείχος της Ακροπόλεως, περί χρήσεως ή όχι ακτίνων γάμμα στην τεκμηρίωση των βλαβών του θυ-

οποία είχαν καθαιρεθεί, πάντοτε με πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Στο Ερέχθειον η αποκατάσταση έχει ολοκληρωθεί από το 1987. Τρία δευτερεύοντα και μικρά προγράμματα (η αφανής στέγαση της βορείας προστάσεως, η προστασία του σημερινού ενιαίου δαπέδου του σιρού και μία στήριξη από την πλευρά του Πανδροσείου), αν και εγκεκριμένα από το 1991 δεν πραγματοποιήθηκαν ακόμα, κυρίως λόγω ελλείψεως προσωπικού. Εκκρεμεί επίσης



Προπύλαια. Μετακίνηση μίας από τις μαρμάρινες δοκούς της οροφής του κεντρικού κτηρίου (1992).

ραίου τοίχου, περί ανακατασκευής ή όχι του ιωνικού κιονοκράνου της αναστηλώσεως Μπαλάνου κ.τ.λ.

Η επιφανειακή προστασία του μαρμάρου στα Προπύλαια συνεχίστηκε χωρίς διακοπή καθ' όλην την πενταετία 1991-95 από συνεργείο συντηρητών και μαρμαροτεχνιτών με υπεύθυνη έως το θέρος του '95 την κα Μωραΐτου και τον υπόλοιπο χρόνο την κα Μπαμπανίκα. Η προσπάθεια επικεντρώθηκε στα κάτω μέρη των τοίχων της Πινακοθήκης, τους ιωνικούς κίονες της μεγάλης αιθούσης και στα μέλη της οροφής της τα

η επιστημονική απόδοση του έργου της αποκαταστάσεως του Ερεχθείου την οποία συντάσσει από ετών ο υπεύθυνος αρχιτέκτων του έργου Αλέξανδρος Παπανικολάου. Ελπίζεται ότι γρήγορα θα ολοκληρωθεί.

Όπως είναι γνωστό, κατά την πραγματοποίηση του έργου της δομικής συντηρήσεως του Ερεχθείου δεν έγινε καθόλου συντήρηση της επιφανείας του μαρμάρου. Ένα υπόλοιπο χρημάτων του εράνου του 1976, το οποίο είχε μείνει αδιάθετο στην Unesco και μας εστάλη, απεφάσισε η ΕΣΜΑ να διατεθεί εξ ολοκλήρου

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

για τον σκοπό αυτόν. Στις αρχές Φεβρουαρίου του '95 ο κ. Σκουλικίδης κατέθεσε ένα διετές πρόγραμμα εργασίας. Η διαχείριση του κονδυλίου ζητήθηκε να γίνει από το Σωματείο των Φίλων της Ακροπόλεως, πράγμα που έγινε αποδεκτό και για το οποίο του είμεθα ευγνώμονες.

Τα χρήματα από την Unesco ήλθαν με σχετική καθυστέρηση και αυτό είχε ως αποτέλεσμα η έναρξη του προγράμματος να μην γίνει παρά τον Ιούνιο, να χαθεί δηλαδή ολόκληρο το πρώτο εξάμηνο. Δύο μαρμαροτεχνίτες και δύο νέες συντηρήτριες υπό τις οδηγίες της κας Γαλανού εκτελούν ήδη το έργο, το οποίο άρχισε από την πρόταση των Καρυατίδων, όπου η επιφανειακή διάβρωση ήταν και η πιο προχωρημένη.

Ο ναΐσκος της Αθηνάς Νίκης, δεξιά του εισερχομένου στην Ακρόπολη έχει επίσης τα γνωστά προβλήματα από ενσωματωμένα σίδηρα παλαιότερων αναστηλώσεων καθώς και από την ρύπανση της ατμόσφαιρας. Αργά ή γρήγορα θα πρέπει να αποσυναρμολογηθεί ολόκληρος για τρίτη φορά στην ιστορία του, προκειμένου να απομακρυνθούν όλα τα οξειδωμένα σιδηρά στοιχεία και να προφυλαχθούν τα γλυπτά της ζωφόρου του στο κλειστό περιβάλλον ενός μουσείου.

Η μελέτη του έργου είχε από δεκαετίας ανατεθεί στον αρχιτέκτονα Δημοσθένη Ζιρώ, και παρουσιάστηκε μαζί με τις άλλες στην Διεθνή Συνάντηση του Μαΐου του 1994. Κατά το διάστημα της πενταετίας 1991-95 υπήρχε η προσδοκία ολοκλήρωσης και εγκρίσεως της μελέτης και στους ετήσιους προϋπολογισμούς προβλεπόταν το σχετικό κονδύλιο. Το 1991 μάλιστα έγινε και μελέτη του εργοταξίου από την πολιτικό μηχανικό κα Μεντζίνη.

Τα θέματα συντηρήσεως του μαρμάρου και μάλιστα της ιωνικής ζωφόρου της Νίκης επιμελήθηκε με πολύ καλά αποτελέσματα κατά το διάστημα 1992-1995, η συντηρήτρια κα Μπαμπανίκα.

Η καθυστέρηση ολοκλήρωσης της μελέτης και συνακόλουθα της έναρξης του έργου οδήγησαν την ΕΣΜΑ στην απόφαση να απομακρύνει το ταχύτερο τα μέλη της ιωνικής ζωφόρου για να τα προφυλάξει σε κλειστό χώρο ανεξαρτήτως της επεμβάσεως σε ολόκληρο τον ναΐσκο. Η απόφαση ελήφθη τον Απρίλιο του 1993, δεν έχει όμως ακόμα εκτελεσθεί.

Η μελέτη που τελικώς κατετέθη και συζητήθηκε στην

Διεθνή Συνάντηση του '94, χωρισμένη σε δύο τόμους, κειμένου και σχεδίων-φωτογραφιών οφείλεται στον κ. Δ. Ζιρώ και περιλαμβάνει ανασκόπηση της αρχαίας ιστορίας του, παρουσίαση και κριτική των παλαιότερων αναστηλώσεων του ναΐσκου, ανάλυση της υπάρχουσας καταστάσεως και προτάσεις για την αποκατάστασή του. Ουσιωδώς και εδώ είναι το θέμα της παραποδοθητέσεως αρχιτεκτονικών μελών κατά την προηγούμενη αναστήλωση, το οποίο όμως δεν λύεται πλήρως, δεδομένου ότι απαιτείται προηγουμένως αποσυναρμολόγηση των τοίχων του ναΐσκου και νέες μετρήσεις εκάστης λιθοπλίνθου. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ως εναλλακτική λύση προστασίας ο κ. Ζιρώ προέτεινε την έγκλειση ολοκλήρου του ναΐσκου σε στεγανή νέα κατασκευή, λίγο μεγαλύτερή του. Τα προβλήματα της υποδομής του διαχωρίστηκαν προκειμένου να μελετηθούν αργότερα.

Κατά το 1995 τα ζητήματα του ναΐσκου της Νίκης δεν προωθήθηκαν λόγω της ελλείψεως προσωπικού και κυρίως του φόβου της Επιτροπής δημιουργίας ενός νέου μετώπου και μάλιστα σε θέση καίρια, ενώ χρονίζουν όλα τα λοιπά έργα στην Ακρόπολη.

Η τεκμηρίωση και τακτοποίηση χιλιάδων θραυσμάτων και ολοκλήρων αρχιτεκτονικών μελών διασπά-



Προτύπια. Μια από τις δοκούς της οροφής μετά την απομάκρυνση των οξειδωμένων ένθετων σιδηρών στοιχείων της αναστηλώσεως Μπαλάνου.

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

των πάνω στην Ακρόπολη καθώς και η σχεδίαση της επιφανείας του φυσικού βράχου με όλα τα λαξεύματα και τις φθορές του υπήρξαν από της συστάσεώς της, αντικείμενα φροντίδος της Επιτροπής. Παλαιότερα είχαν εργασθεί στο πρόγραμμα αυτό οι αρχιτέκτονες αφ' ενός Τ. Τανούλας και Δ. Ζιρώ με πολύ καλά αποτελέσματα και αφ' ετέρου οι αρχιτέκτονες υπεύθυνοι για το Ερέχθειον, τον Παρθενώνα και τα Προπύλαια, οι οποίοι επεσήμαναν εκατοντάδες θραύσματα και μέλη, χρήσιμα για την αποκατάσταση των μνημείων αυτών. Από δεκαετίας η εργασία της τεκμηριώσεως των διασπάρτων ανετέθη στον αρχιτέκτονα Θ. Τσιτρούλη, συνεπικουρούμενο από τους σχεδιαστές κ. Σταυρακάκη και Γεωργίου. Η απόδοση όμως του υπευθύνου μετά το 1990 γινόταν και συνεχώς μικρότερη: Το 1991 έγιναν κατά βάση φωτογραφήσεις μελών και αποτυπώσεις δύο μικρών τμημάτων του βράχου. Το 1992 αναλώθηκε με την τακτοποίηση παλαιότερων εκκρεμοτήτων και συγκεκριμένως των φωτογραφιών διασπάρτων μελών εν σχέσει προς το μητρώο τους. Παρά το γεγονός όμως ότι πολλά από αυτά παραδόθηκαν στους υπευθύνους των έργων διαπιστώθηκε ότι η σοβαρότατη αυτή εργασία είχε μείνει πολύ πίσω και μεγάλοι σωροί μαρμάρων (περί το belvedere και βορείως του Μουσείου Ακροπόλεως)

παρέμενε άγνωστο τι περιείχαν. Τα προβλήματα δεν λύθηκαν ούτε το 1993 τον Μάρτιο του οποίου έγινε ο διαχωρισμός των δύο προγραμμαμάτων και ο μεν αρχιτέκτων Θ. Τσιτρούλης ανέλαβε την σχεδίαση της επιφανείας του βράχου, οι δε κ. Γεωργίου και Σταυρακάκης εξακολούθησαν, υπό την επίβλεψη αρχαιολόγου, την καταγραφή των διασπάρτων μελών. Το θέμα πήρε άλλη τροπή τον Μάιο του ίδιου έτους όταν ο καθηγητής του Πολυτεχνείου κ. Γ. Βέης επρότεινε νέους τρόπους τεκμηριώσεως, μεγίστης ακριβείας, βασιζόμενους στην σύγχρονη τεχνολογία. Οι προτάσεις του όμως αυτές δεν εφαρμόστηκαν ακόμα.

Τον επόμενο χρόνο διακόπηκε οριστικώς η συνεργασία με τον αρχιτέκτονα Θ. Τσιτρούλη στα θέματα απογραφής-τεκμηριώσεως των διασπάρτων μελών και της αποτυπώσεως του βράχου και το πρόγραμμα συνεχίσθηκε με υπευθύνους τους αρχαιολόγους της αρμοδίας Εφορείας κ. Κίσσα και κα Βλασσοπούλου. Κατά την διεθνή συνάντηση του 1994 το πρόγραμμα το παρουσίασε ο Διευθυντής της Ακροπόλεως κ. Π. Καλλιγιάς. Έτσι το 1995 σημειώθηκε σημαντική πρόοδος χάρις στις προσπάθειες του κ. Κ. Κίσσα: Έγινε έλεγχος των μέχρι τώρα εργασιών και επιστημάνθηκαν τα κενά του υφισταμένου ευρετηρίου, τακτοποιήθηκαν λιθοσωροί και μέλη βορείως του Μουσείου της Ακροπόλεως, κα-



Προπύλαια. Φαινοματικές πλάκες της οροφής οι οποίες απαρτίσθηκαν από θραύσματα - Έργα 1994.

θώς και άλλα στην ανατολική αυλή του Μουσείου. Επίσης ο κ. Κίσας ενετόπισε και παρέδωσε 36 θραύσματα μελών στα εργοτάξια Παρθενώνας και Προπυλαίων και κατέγραψε πλήθος μελών, αλλά και θραυσμάτων γλυπτών.

Το έργο της στερεώσεως των βράχων πέριξ της Ακροπόλεως το οποίο εκτελούσε ο πολιτικός μηχανικός κ. Διονύσιος Μονοκρούσος με την επίβλεψη του καθηγητού κ. Σ. Αγγελίδη ολοκληρώθηκε εντός του 1992. Ο υπεύθυνος παρουσίασε το

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

έργο στην Διεθνή Συνάντηση του 1994. Τον Ιούλιο του 1995 ο κ. Μονοκρούσος κατέθεσε την επιστημονική απόδοσή του, η οποία τώρα ελέγχεται προκειμένου να δημοσιευθεί.

Από πενταετίας άλλωστε είχε τεθεί το θέμα στερεώσεως των τειχών περιμετρικώς του βράχου, τα οποία παρουσιάζουν ρηγματώσεις, διαβρώσεις από τα όμβρια και προβλήματα στα θεμέλια. Η ανάγκη συστηματικής ερευνής του θέματος είχε απασχολήσει την ΕΣΜΑ και άλλοτε κατά το παρελθόν. Ας σημειωθεί ότι η οικοδομική ιστορία των τειχών της Ακροπόλεως (χωρισμός των φάσεων, χρονολογήσεις κ.τ.λ.) δεν έχει γραφεί ακόμη.

Ο αρχιτέκτων κ. Πέτρος Κουφόπουλος τον Ιούνιο του 1992 κατέθεσε ένα διάγραμμα αναλυτικής μελέτης και ιεραρχήσεως των αναγκών στερεώσεως των τειχών. Το ζήτημα όμως δεν ανενκινήθη παρά μόλις το φθινόπωρο του 1995 με την δημιουργία τριμελούς επιτροπής η οποία θα εισηγηθεί περί του τρόπου συντάξεως της μελέτης και της πραγματοποιήσεως του έργου.

Έγινε ήδη λόγος για την έρευνα η οποία γίνεται σε άμεσο συσχετισμό προς την συντήρηση της επιφανείας του μαρμάρου στην Ακρόπολη. Ανεξαρτήτως λοιπόν των μνημείων αυτή η ερευνητική δραστηριότητα συνεχίζεται χωρίς διακοπή από εικοσαετίας και πλέον με κύριο πρόβλημα αυτό της προστασίας των μαρμάρων από την προσβολή του διοξειδίου του θείου της ατμοσφαιράς και της μεταβολής του σε γύψο. Μία υποεπιτροπή με πρόεδρο τον Διευθυντή της Ακροπόλεως κ. Π. Καλλιγιά και κύριο μέλος τον καθηγητή κ. Θ. Σκουλικίδη κατευθύνει τις εργασίες συντηρήσεως καθώς και την έρευνα, εισηγείται στην ΕΣΜΑ τα σχετικά προς την επιφανειακή συντήρηση ζητήματα και συντονίζει μέσω της χημικού κας Παπακωνσταντίνου τα συνεργεία συντηρητών.

Η ανάσχεση της διαβρώσεως του μαρμάρου από την όξινη βροχή και ο καθαρισμός από τους ρύπους που έχουν επικαθήσει σ' αυτό είναι ένα έργο χωρίς προοπτική ολοκληρώσεως, πολύ περισσότερο μάλιστα διότι γίνεται για πρώτη φορά. Είναι μια δουλειά ρουτίνας, αφανής συνήθως, που περιλαμβάνει συγκολλησεις μικρών ή μεγάλων θραυσμάτων ή απολεπισμάτων, σφράγιση ρωγμών και στεγανοποιήσεις αρμών, καθαρισμούς, στερέωση αποσασθρωμένων επι-

φανειών με ασβεστόνερο ή ειδικά κονιάματα και αφαίρεση αστόχων παλαιών επεμβάσεων με τσιμέντα ή κόλλα Meyer. Το 1991 για την βιολογική φθορά των μαρμάρων έγινε μία σύμβαση συνεργασίας με τους καθηγητές W. Krumbein του Πανεπιστημίου του Oldenburg και του κ. Αναγνωστίδη του Πανεπιστημίου Αθηνών η οποία απέδωσε σημαντικά αποτελέσματα. Η έρευνα του κ. Krumbein για τον καθορισμό βιοκτόνων τα οποία να είναι αβλαβή τόσο για τα αρχαία μάρμαρα όσο και για τους ανθρώπους, συνεχίστηκε καθ' όλη την πενταετία. Η έρευνα του κ. Σκουλικίδη κατά τα τελευταία έτη οδήγησε σε μεθόδους:



Προπυλαία. Άνοψη του αναστηλωμένου τμήματος της φαντασματικής οροφής της ανατολικής δωρικής στοάς – Σχέδιο Τ. Τανούλα.

- α) προστασίας της επιφανείας με ημιαγωγούς (η οποία μάλιστα εφαρμόστηκε στην Πινακοθήκη των Προπυλαίων)
- β) τεχνητής πάτινας σε νέα μάρμαρα
- γ) ενισχύσεως της δράσεως της υδρασβέστου με προγενέστερη προσθήκη ανθρακικού ασβεστίου ή αραγωνίτη και
- δ) καθαρισμού του ρύπου γυψοποιημένων επιφανειών μαρμάρου με την βοήθεια ακτίνων Laser. Για το τελευταίο έγινε ήδη λόγος.

Από το ξεκίνημά της η ΕΣΜΑ συνέδεσε τις μελέτες για τα έργα στην Ακρόπολη, με την έρευνα, την δημιουργία δηλαδή νέων γνώσεων. Ήδη σημειώθηκαν πολλά από τα αποτελέσματα των νέων αυτών γνώσεων τα οποία έχουν άμεση σχέση προς τα ίδια τα

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

έργα. Υπάρχουν όμως και άλλα, με μεγάλο θεωρητικό ή εφαρμόσιμο ενδιαφέρον, τα οποία όμως ενισχύουν τον επιστημονικό χαρακτήρα της Επιτροπής και ανεβάζουν το γόητρό της.

Η καθαρώς αρχαιολογική έρευνα, που αφορά κυρίως γλυπτά της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου δεν εξετάζεται εδώ. Ιδού όμως τα πιο σημαντικά επιτεύγματα της πενταετίας 1991-1995.

- Ο κ. Τανούλας ολοκλήρωσε την εργασία του για την μεσαιωνική μορφή των Προπυλαίων και δι' αυτής απέκτησε και τον τίτλο του διδάκτορος του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου (1991).
- Ο κ. Μανόλης Κορρές κατά την μετακίνηση των σφονδύλων των κιόνων του προνάου του Παρθενώνος (που όπως σημειώθηκε έγινε για λόγους συντηρήσεως το 1991) πραγματοποίησε νέες παρατηρήσεις και ακριβέστερες μετρήσεις στις άθικτες “σημείες” επί του στυλοβάτου, οι οποίες διαφωτίζουν την αλλαγή του σχεδίου κατά το διάστημα της κατασκευής του μεγάλου ναού. Η νέα αυτή διαπίστωση επιβεβαιώνει τις θεωρίες του κ. Κορρέ για τον πρόναο, που είχαν διατυπωθεί ήδη το 1983.
- Η έρευνα στους λιθοσωρούς και στα διάσπαρτα μέλη, πάλι του κ. Μ. Κορρέ, τον οδήγησε στην ταύτιση αφ' ενός των πλίνθων των ακρωτηρίων του αρχαϊκού Εκατομπέδου και αφ' ετέρου μεγάλων τμημάτων του βάθρου του τιμητικού μνημείου των στρατηγών Κώνωνος και Τιμοθέου και υψωνότα κατά την αρχαιότητα βορείως του Παρθενώνος.
- Αλλά η σπουδαιότερη από τις ανακαλύψεις του κ. Κορρέ ήταν κατά τον Μάιο του 1991 η αναγνώριση σε ορισμένες μαρμαρίνες πλάκες των λιθίνων προσαγωγείων, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί κατά την ανέγερση των κιόνων του Προπαρθενώνος. Με την ταύτιση αυτή λύεται ένα μεγάλο πρόβλημα της ιστορίας της αρχαίας οικοδομικής, αυτό της εξαφανίσεως των αρμών μεταξύ των σφονδύλων των κιόνων. Η επιστημονική αυτή θέση εξασφάλισε στον κ. Κορρέ, το 1992, τον τίτλο του Διδάκτορος του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου.
- Στο Ερέχθειον, με σκοπό την νέα μελέτη των γλυπτών της ζωφόρου, έγινε από τον κ. Α. Παπανικολάου νέα σχολαστική σχεδιαστική τεκμηρίωση των στηριγμάτων τους και των ιχνών που είχαν αφήσει πάνω στον Ελευσίνιο λίθο του βάθρου (1991).
- Οι ειδικοί ερευνητές κ. Kreeb και Ματθαίου κατέθεσαν εγκαίρως, ήδη το 1992, την εργασία της ευρετηριάσεως όλων των αρχαίων επιγραφών της Ακροπόλεως, τόσο των διασπάρτων όσο και των αποθησαυρισμένων σε μουσεία. Δυστυχώς το σπουδαίο αυτό έργο το οποίο τους είχε ανατεθεί από την ΕΣΜΑ προ δεκαετίας, δεν έχει ακόμα δημοσιευθεί.
- Η κα Φανή Μαλλούχου-Tufano, στα πλαίσια της διδακτορικής της διατριβής, κατά τα τελευταία πέντε χρόνια ερεύνησε διάφορα αρχεία με αντικείμενο την ιστορία των ελληνικών αναστηλώσεων έως το 1930, με προφανές ενδιαφέρον για τα μνημεία της Ακροπόλεως και τις νεότερες περιπέτειές τους. Η διατριβή βρίσκεται στο στάδιο της αποπερατώσεως.
- Η έρευνα προωθήθηκε εντός του 1994 μέσα από τις αναστηλωτικές μελέτες των μνημείων που ήδη παρουσιάστηκαν. Από τον κ. Κορρέ έγινε μία εντυπωσιακή ανεύρεση, ταύτιση και αναπαράσταση παντοειδών αναθηματικών και αναμνηστικών μαρμαρίνων μνημείων, τα οποία είχαν συναποτελέσει κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο της νέες παραστάδες της δυτικής θύρας του σηκού. Τα περισσότερα από αυτά ήσαν βάθρα και ενίοτε διασώζουν επιγραφές, οι οποίες επιτρέπουν την ιστορική τους ερμηνεία.
- Στα Προπύλαια η έρευνα του κ. Τανούλα οδήγησε σε μία αναπαράσταση της ξυλίνης στέγης της Πινακοθήκης, η οποία παρουσιάστηκε τον ίδιο χρόνο και σε μακέττα. Οδήγησε επίσης στην αναπαράσταση των μονολιθικών γιγαντιαίων κεραμίδων που εστέγαζαν τις λεγόμενες “κόγχες”, τις βαθύνσεις δηλαδή μεταξύ της δυτικής και των δύο πλαγίων προτάσεων της προσόψεως των Προπυλαίων.
- Το 1995 ο κ. Κορρές μελέτησε διεξοδικά το υλικό του μεσαιωνικού κλιμακοστασίου του Παρθενώνος το οποίο απέδειξε ότι προέρχεται από το ρωμαϊκής εποχής επιτύμβιο μνημείο του Φιλοπάππου.

Το αρχείο της ΕΣΜΑ με όλα τα στοιχεία των επεμβάσεων στα μνημεία της Ακροπόλεως, ήταν από της ιδρύσεώς της μία μόνιμη φροντίδα. Από δεκαπενταετίας είχε επιλεγεί ένα πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστού Sigmini προκειμένου να δημιουργηθεί η βάση δεδομένων που θα επέτρεπε στον μελλοντικό ερευ-

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

νητή άμεση πρόσβαση σε κάθε πληροφορία σχετική με τα έργα και τις ημέρες της ΕΣΜΑ. Υπεύθυνη του αρχείου είναι η αρχαιολόγος Φανή Μαλλούχου-Tufano, συνεπικουρείται δε από τον κ. Ι. Αλεξόπουλο και την κα Κ. Λιακοπούλου. Από το 1983 ισχύει ένας κανονισμός λειτουργίας του αρχείου και από το 1985 πλήρης ηλεκτρονική μηχανοργάνωση. Το αρχείο περιλαμβάνει φωτοθήκη, σχεδιοθήκη, ταινιοθήκη, βιβλιοθήκη και ένα μεγάλο αριθμό εγγράφων, πρακτικών, εκθέσεων και μελετών του τεχνικού γραφείου κ.τ.λ.

Από το 1991 είχε σχεδόν ολοκληρωθεί η ηυρετηρίαση με ηλεκτρονικό υπολογιστή του φωτογραφικού υλικού του Ερεχθείου και προωθήθηκε η καταγραφή παντοειδών εγγράφων και όσων από τα σχέδια του Παρθενώνος και του Ερεχθείου είχαν κατατεθεί. Το 1992 καταχωρήθηκαν όλα τα σχέδια του Ερεχθείου, 450 τον αριθμόν, και πολλά νεώτερα έγγραφα. Συγκεντρώθηκε επίσης στο αρχείο υλικό τεκμηρίωσης μεγάλης σημασίας, όπως είναι οι εξαιρετικές σε ποιότητα έγχρωμες φωτογραφίες της σημερινής καταστάσεως της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνος, έργα του κ. Σωκράτη



Προπύλαια. Φατνωματικές πλάκες της οροφής οι οποίες απαρτίσθησαν από θραύσματα – Έργα 1995.

Μαυρομάτη και οι ταινίες αρχείου που κατά περίπτωση ετοιμάζονται από τον κ. Δημήτρη Βερόνικο. Κατά το 1993 η πρόοδος υπήρξε περιορισμένη λόγω της απασχολήσεως της υπευθύνου κας Μαλλούχου στην γραμματεία της ΕΣΜΑ. Πραγματοποιήθηκε όμως η αποδελτίωση των πρακτικών της Επιτροπής των ετών 1991-1993 καθώς και 600 μελετών που κατά καιρούς είχαν υποβληθεί στην Γραμματεία. Τον επόμενο χρόνο η προσπάθεια συνεχίστηκε αλλά το λογισμικό Sigmimi με το οποίον είχε γίνει μέχρι τώρα η εργασία καταχωρήσεως θεωρήθηκε ξεπερασμένο. Τον Ιούλιο του 1994 ελήφθη από την ΕΣΜΑ η απόφαση αναζητήσεως νέου λογισμικού και το 1995 αναλώθηκε

με τα ζητήματα της προμήθειάς του καθώς και των νέων ηλεκτρονικών μηχανημάτων. Η κα Μαλλούχου ήταν αποσπασμένη από τον Απρίλιο και για ένα χρόνο στο Υπουργείο Πολιτισμού. Στα θέματα των υπολογιστών θα πρέπει να σημειωθεί η μεγάλη βοήθεια που παρέχει κατά τα τελευταία έτη το αναπληρωματικό μέλος της ΕΣΜΑ κ. Συρμακέζης, καθηγητής του Ε.Μ.Π.

Τελευταίο έρχεται το κεφάλαιο το σχετικό με την ενημέρωση, την εκπαίδευση, τις εκθέσεις και τα δημοσιεύματα θέματα τα οποία δεν βρίσκονται (όπως ορισμένοι

ισχυρίζονται) έξω από τους σκοπούς της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως αλλά αντιθέτως συμβάλλουν εμμέσως στην ευρύτερη κοινωνική αποδοχή των σκοπών της και ανεβάζουν το επιστημονικό της κύρος. Ιδού λοιπόν, χρόνο με το χρόνο οι δραστηριότητες των μελών της ΕΣΜΑ, των μελών του Τεχνικού Γραφείου και των τμημάτων καθώς και ορισμένες πληροφορίες αμέσως σχετιζόμενες με το θεωρητικό υπόβαθρο των έργων στην Ακρόπολη.

- Στην τελευταία αυτήν κατηγορία εντάσσονται δύο εκδηλώσεις του 1991: Η Γενική συνέλευση του Διεθνούς I.CO.MO.S είκοσι πέντε χρόνια μετά την θέσπιση του Χάρτη της Βενετίας απεφάσισε να τον διατηρήσει αμετάβλητο. Σε ένα συνέδριο που συνεκλήθη στην Carlsruhe, με θέμα την “αναστρεψιμότητα” των επεμβάσεων κατά τις αναστηλώσεις, έλαβε μέρος το μέλος της ΕΣΜΑ καθηγητής κ. Λάββας.
- Τον Μάρτιο του 1992 επισκέφθησαν και επιθεώρησαν τα έργα εκ μέρους των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ο καθηγητής κ. Raymond Lemaire και η κα Borelli Vlad, ιστορικός της τέχνης, ένα από τα στελέχη του Εθνικού Κέντρου Συντηρήσεως της Ρώμης.

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

- Το 1992 ο Μανόλης Κορρές ανεκηρύχθη επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Βερολίνου για το επιστημονικό του έργο, ενώ μία έκθεση πρωτοτύπων σχεδίων του οργανώθηκε κατά τον Μάιο του 1992 στην Γλυπτοθήκη του Μονάχου.
- Ο καθηγητής κ. Σκουλικίδης έλαβε μέρος στα διεθνή συνέδρια Λισσαβώνας και Γενεύης, όπου ανακοίνωσε θέματα σχετικά με την συντήρηση των μνημείων Ακροπόλεως. Στο συνέδριο της Γενεύης μετέσχε και η κα Παπακωνσταντίνου. Τον μήνα Σεπτέμβριο '92 οργανώθηκε στο κτήριο Παλαμά του Πανεπιστημίου μία έκθεση με θέμα την επιφανειακή συντήρηση των μνημείων σε συνεργασία με



Η νοτιοανατολική γωνία του κεντρικού κτηρίου των Προπυλαίων, προ της ενάρξεως των εργασιών (1995).

- το Ιταλικό Ινστιτούτο. Μια συζήτηση στρογγυλής τραπέζης με την παρουσία ιταλών ειδικών και μελών της ΕΣΜΑ πραγματοποιήθηκε την 24η Σεπτεμβρίου επί του ίδιου θέματος.
- Μια έκθεση κυρίως με σχέδια του Μανόλη Κορρέ οργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Pennsylvania. Συνδυάστηκε με μαθήματα τα οποία έδωσε ο κ. Κορρές εκεί. Στα εγκαίνια της εκθέσεως μίλησε για τα έργα της Ακροπόλεως ο Διευθυντής κ. Πέτρος Καλλιγιάς. (1993).
 - Εντός του 1992 ολοκληρώθηκε η δημιουργία μιας κινηματογραφικής ταινίας από τον Δημ. Βερνίκο, με θέμα την αποκατάσταση της ανατολικής πλευράς του Παρθενώνος. Το φιλμ αυτό προορίζεται για το μεγάλο κοινό, αξιοποιεί τις λήψεις εικόνων που προορίζονταν για το αρχείο και προβλήθηκε πολλές φορές κατά τα τελευταία τέσσερα χρόνια σε σχολεία, ξένους επισκέπτες και παντοειδείς ενδιαφερομένους στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως.
 - Κατά το 1993 ο καθηγητής Θ. Σκουλικίδης παρουσίασε τα πορίσματα των ερευνών του τα σχετικά με την Ακρόπολη στα συνέδρια STREMA στο Bath της Αγγλίας και RILEM στο Παρίσι. Στο τελευταίο αυτό είχε σταλεί και από τον γράφοντα μια εισήγηση με θέμα την “ηθική” των αναστηλώσεων μνημείων της αρχαιότητας, η οποία και δημοσιεύθηκε στα σχετικά πρακτικά.
 - Η Επιτροπή έλαβε μέρος στην έκθεση της συγχρόνου τεχνολογίας στην υπηρεσία των αποκαταστάσεων μνημείων, στην Φλάνδρα.
 - Το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης οργάνωσε μια έκθεση σχεδίων του Μανόλη Κορρέ με τίτλο “Από την Πεντέλη στον Παρθενώνα”. Συγχρόνως εξεδόθη ένα βιβλίο, με το ίδιο περιεχόμενο και τον ίδιο τίτλο. Τέλος στην διεθνή σύναξη προσωπικοτήτων που είχε οργανώσει τον Μάιο του 1993 το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, είχε προβληθεί η ταινία για την αποκατάσταση της ανατολικής όψευς του Παρθενώνος και ο κ. Κώστας Ζάμπας την σχολίασε και μίλησε για τα έργα.
 - Η Διεθνής Συνάντηση για την συντήρηση και αποκατάσταση των μνημείων της Ακροπόλεως τον Μάιο του 1994, έδωσε την ευκαιρία ευρύτατης ενημέρωσης των ελλήνων και ξένων, με ειδικές επισκέψεις στα εργοτάξια και τις αποθήκες της Α' Εφορείας Αρχαιοτήτων.
 - Με την ευκαιρία της διεθνούς συναντήσεως του Μαΐου έγινε αναδιοργάνωση της εκθέσεως της ΕΣΜΑ στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως, με νέα εκθέματα. Την οφείλομε στις προσπάθειες του κ. Αλ. Παπανικολάου και της κας Κατερίνας Κορρέ.
 - Παράλληλα συνεχίστηκε η εργασία για την συγκρότηση μιάς άλλης εκθέσεως, η οποία ελπίζεται ότι θα παρουσιασθεί στο εξωτερικό και οργανώνεται σε συνεργασία με το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού. Ο αρχιτέκτων Γιώργος Πανέτσος συντονίζει τις ενέργειες προετοιμασίας των εκθεμάτων, στα οποία θα δεσπόζει ένα αντίγραφο της δυτικής

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

ζωφόρου του Παρθενώνος σε συσχετισμό με τις προσπάθειες συντηρήσεως και καθαρισμού της. Η συνεργασία της Επιτροπής με το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού δυστυχώς έχει ατονήσει. Μετά την διά Νόμου του τέως Υπουργού κ. Νιώτη κατάργηση του παλαιού Διοικητικού Συμβουλίου του ΙΕΠ, το θέμα ξεχάστηκε παρά το γεγονός ότι είχαν γίνει σημαντικές ως τότε δαπάνες και ο κ. Γ. Πανέτσος είχε ετοιμάσει πλήρη κατάλογο εκθεμάτων και πρόγραμμα εργασίας. Το ζήτημα ανακινήθηκε τον Μάρτιο του '96 με ασαφείς τις προοπτικές...

- Μια τρίτη έκθεση με φωτογραφίες των έργων στην Ακρόπολη οργανώθηκε από το 10ο Γραφείο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως στις Βρυξέλλες και παρουσιάστηκε σε 10 πρωτεύουσες.
- Το 1994 οι εκδόσεις “Μέλισσα” δημοσίευσαν σε ελληνική και σε αγγλική γλώσσα ένα τόμο με τίτλο “Ο Παρθενώνας και η ακτινοβολία του στα νεώτερα χρόνια” και με επιμελητή τον αρχιτέκτονα Παναγιώτη Τουρνικιώτη. Στον τόμο αυτόν υπάρχουν άρθρα μελών της ΕΣΜΑ και του Τεχνικού Γραφείου. Τον ίδιο χρόνο, οι “Academy Editions” του Λονδίνου παρουσίασαν το έργο της Επιτροπής στον πολυτελή τόμο “Acropolis Restoration, the Committee for the Conservation of the Acropolis Monuments Interventions” με συμβολές πάλι μελών της Επιτροπής και του Τεχνικού Γραφείου. Τέλος ένα τεύχος του αμερικανικού περιοδικού “Archaeology” είχε εκτεταμένη παρουσίαση των έργων και των νέων μελετών για τα μνημεία της Ακροπόλεως από τον κ. Sp. Harrington.
- Σε δύο γλώσσες κυκλοφόρησε τεύχος του κ. Σκουλικίδη και των συνεργατών του για την επιφανειακή συντήρηση του μαρμάρου (1993).
- Η ταινία την οποία οργάνωσε η Επιτροπή και σκηνοθέτησε ο

Δ.Βερνίκος με θέμα την αποκατάσταση της ανατολικής όψεως του Παρθενώνος, βραβεύθηκε στο φεστιβάλ αρχαιολογικού documentaire 1994, στο Bordeaux.

- Ταξίδια, με σκοπό την έρευνα και την ενημέρωση πραγματοποίησαν κατά το 1994 η συντηρήτρια κα Α. Γαλανού στην Σουηδία, ο κ. Τ. Τανούλας στο Μόναχο, ο κ. Μ. Κορρές στο Μόναχο και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο κ. Σκουλικίδης και η συντηρήτρια κα Α. Μωραΐτου στο Παρίσι και η κα Φ. Μαλλούχου στην Νεάπολη.
- Για το 1995 θα πρέπει κατ' αρχήν να αναφερθούν οι επισκέψεις αφ' ενός του Προέδρου της Δημοκρατίας και αφ' ετέρου της Βουλής των Ελλήνων στην Ακρόπολη με σκοπό την άμεση πληροφόρησή τους για τα εκτελούμενα έργα. Σκοπό την πληροφόρηση είχαν επίσης οι διαλέξεις του γράφοντος και δύο μελών του Τεχνικού Γραφείου στο Hellenic Center του Λονδίνου τον Ιανουάριο, του κ. Τανούλα στις Ηνωμένες Πολιτείες (όπου έδωσε 21 διαλέξεις), του Μ. Κορρέ στην Νέα Υόρκη, του κ. Τογανίδη στο San Sebastian και στο Bilbao και του Διευθυντού κ. Π. Καλλιγά στην Καλιφόρνια και στην Ιταλία.
- Στα θέματα εκπαίδευσεως ανήκει και η σύνταξη ενός κανονισμού το 1995 για την θερινή θητεία και προσφορά εργασίας αρχιτεκτόνων, πολιτικών μηχανικών ή αντιστοίχων σπουδαστών στα έργα της



Το ιωνικό κιονόκρανο των Προπυλαίων μετά την καταβίβασή του.

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

Ακροπόλεως, ελλήνων και ξένων. Ανήκουν επίσης αφ' ενός η πρακτική εξάσκηση σπουδαστών συντηρήσεως των ΤΕΙ στα πλαίσια των έργων και αφ' ετέρου η συμμετοχή δύο συντηρητριών, των κυριών Δογάνη και Γαλανού στο συνέδριο του Montreux τον Οκτώβριο του 1995.

- Ας σημειωθεί ακόμα ότι ο Μανόλης Κορρές και ο γράφων βραβεύθηκαν το '95 με το αργυρό μετάλλιο της Academie de l' Architecture των Παρισίων για την συμβολή τους στην αποκατάσταση των μνημείων της Ακροπόλεως.
- Το Τμήμα εκπαιδευτικών προγραμμάτων λειτούργησε κανονικά καθ' όλο το διάστημα της προηγούμενης πενταετίας σε πλήρη συνεργασία με την Α' Εφορεία Ακροπόλεως. Η πληροφόρηση του μεγάλου κοινού και η εκπαίδευση αποτελούν απαραίτητα συμπληρώματα κάθε μεγάλου προγράμματος σε μνημεία ή σε μνημειακά σύνολα στον Ευρωπαϊκό χώρο, ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Έτσι η Επιτροπή συμπεριέλαβε προγράμματα σχετικά με τα μνημεία της Ακροπόλεως και με τις επεμβάσεις σ' αυτά από πενταετίας, τα υλοποίησε δε χάρις στην κα Κορνηλία Χατζηασλάνη, αρχιτέκτονα-αρχαιολόγο. Τα προγράμματα απευθύνονται σε παιδιά και σε εκπαιδευτικούς.

Το 1991 έγιναν εκπαιδευτικά προγράμματα σε 1050 μαθητές, το πρόγραμμα “Μια μέρα στην Ακρόπολη” σε 1200 και το “Μια μέρα με την ζωφόρο του Παρθενώνος” σε 550 μαθητές. Μία ημερίδα με θέμα “Εκπαιδευτικοί και προγράμματα για την Ακρόπολη” στην οποία συμμετείχαν 220 εκπαιδευτικοί και μία έκθεση παιδικών σχεδίων από 20 σχολεία, παρουσιάστηκαν στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως.

Το 1992 η προσπάθεια συνεχίστηκε με την βοήθεια εθελοντών, φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σε μαθητές του Λυκείου έγιναν και μαθήματα για τα εν εξελίξει έργα στην Ακρόπολη. Η μύηση των νέων που θα ζήσουν στην Ελλάδα, στην προβληματική της συντηρήσεως και της αναστηλώσεως αρχαίων μνημείων, τους δημιουργεί ένα ισχυρό πόλο ενδιαφέροντος γι' αυτά.

Κατά το 1993 εκτυπώθηκαν νέα φυλλάδια απευθυνόμενα σε μαθητές που επισκέπτονταν την Ακρόπολη και τον Μάιο οργανώθηκε το δεύτερο συνέδριο το οποίο παρακολούθησαν 250 ακροατές, με 19 ανακοινώ-

νώσεις και με θέμα “Εκπαιδευτικοί και προγράμματα για την Ακρόπολη”.

Κατά το 1994 τα εκπαιδευτικά προγράμματα παρουσιάστηκαν στην διεθνή συνάντηση και η προσπάθεια συνεχίστηκε. Στα εκπαιδευτικά προγράμματα προσετέθηκαν δύο καινούργια με θέματα “Μια μέρα στην Ακρόπολη με τα κείμενα του Πλούταρχου και του Πausανία” και “Η κατασκευή ενός αρχαίου ναού”. Πλην των μαθημάτων σε όλες τις βαθμίδες της σχολικής εκπαίδευσως πραγματοποιήθηκαν σεμινάρια σε εκπαιδευτικούς, έγινε δανεισμός εποπτικού υλικού σε ευρεία κλίμακα, προβλήθηκαν ταινίες σε παιδιά, αλλά και σε ενήλικες και τέλος συνεκλήθη συνάντηση 230 εκπαιδευτικών που αντάλλαξαν τις απόψεις τους για τα προγράμματα με θέμα την Ακρόπολη και τα μνημεία της. Τα πρακτικά για την συνάντηση αυτή μαζί με αυτά των δύο προηγούμενων ημερίδων με περιεχόμενο συνολικώς 52 ανακοινώσεις, δημοσιεύθηκαν στο τεύχος 52 του περιοδικού “Αρχαιολογία”. Στο τμήμα συνεργάστηκε με την κα Χατζηασλάνη η δις Γεωργακά και προσφέρει εθελοντικώς τις υπηρεσίες της η κα Κασσαβέτη. Σημαντική τέλος ήταν κατά το 1994 η εκδοτική προσπάθεια του ίδιου τμήματος.

Η ίδια ομάδα εργάστηκε κατά το 1995 με την γενναία ενίσχυση των Φίλων της Ακροπόλεως η οποία οφείλει και εδώ να σημειωθεί με ευγνωμοσύνη. Έγιναν λοιπόν το '95 διάφορα προγράμματα για 3.500 παιδιά και το νέο υπό τον τίτλο “Αναζητώντας την θεά Αθηνά” τον Μάιο για άλλα 1.500 παιδιά. Τουλάχιστον 1.000 μαθητές Λυκείων είδαν την ταινία για την αποκατάσταση της ανατολικής πλευράς του Παρθενώνος. Μέσα στην πενταετία 1991-95 έγιναν από το τμήμα εκπαιδευτικά προγράμματα σε περίπου 10.000 μαθητές. Έγιναν σεμινάρια σε 2.500 περίπου έλληνες εκπαιδευτικούς και σε πολλούς ελληνιστές καθηγητές Λυκείων Αγγλίας, Ολλανδίας και Δανίας που ήλθαν στην Αθήνα και επεσκέφθησαν το Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως. Παράλληλα το δανειστικό υλικό από μουσειοσκευές και εκπαιδευτικούς φακέλλους ταξίδεψε σε 500 σχολεία σε όλη την Ελλάδα και τα χρησιμοποίησαν περίπου 10.000 μαθητές. Ας σημειωθεί πάντως ότι όπως ανακοίνωσε το Ταμείο Διαχειρίσεως Πόρων Αρχαιολογικών Έργων, από την αρχή του '96 διακόπτει την χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων Ακροπόλεως.

ΜΕΛΕΤΕΣ, ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ (1991-95)

Η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως ελπίζει ότι πέτυχε κατά την πενταετία 1991-1995 μια ισορροπημένη σχέση ανάμεσα στην θεωρητική σκέψη και στην δημιουργική πράξη, αυτήν που αρμόζει γενικώς στα αναστηλωτικά έργα και ανταποκρίνεται στην περιοπή των κλασικών μνημείων της Ακροπόλεως.

Στην αρχή της παρουσίας εκθέσεως έγινε λόγος για τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει η Επιτροπή λόγω της κακής λειτουργίας διαφόρων Υπηρεσιών με τις οποίες συνεργάζεται και κυρίως λόγω της αδυναμίας της να αναπτύξει νέα συνεργεία τα οποία παράλληλα εργαζόμενα θα μπορούσαν να επισπεύσουν τα έργα. Σήμερα, στο τέλος της πενταετίας, υπάρχει ικανοποίηση ως προς την ποιότητα όλων των εργασιών που έγιναν, απογοήτευση όμως ως προς την ποσότητα του παραχθέντος έργου και την τήρηση των χρονοδιαγραμμάτων. Υφίσταται πράγματι μια μακροχρόνια κρίση κάτω από ένα σύστημα αρνητικών παραγόντων που επιβραδύνει τους ρυθμούς των έργων και επαυξάνει τους κόπους όλων όσων εργάζονται για τα μνημεία της Ακροπόλεως. Η ΕΣΜΑ συμπλήρωσε 20 χρόνια δραστηριότητας αλλά, παρά την μεγάλη εμπειρία των στελεχών της, θα χρειασθεί πολύ περισσότερο προκειμένου να ανταποκριθεί στις διαπιστωθείσες ανάγκες των κλασικών μνημείων αν δεν αρθούν οι αρνητικοί αυτοί παράγοντες.

Ο χειρότερος παράγων είναι η αδυναμία προσλήψεως προσωπικού στον δημόσιο τομέα. Οι συνταξιοδοτήσεις και οι αποχωρήσεις τεχνιτών έχουν περιορίσει τα συνεργεία και παρά την ύπαρξη εγκεκριμένων μελετών είναι αδύνατον να δημιουργηθούν νέα. Η διατή-

ρηση μίας πλήρως οργανωμένης υποδομής χωρίς δυνάμεις εκτελέσεως των έργων έχει ως αποτέλεσμα την κατασπατάληση των χρημάτων του Δημοσίου και όχι την οικονομία. Η δυσκολία απορροφήσεως των χρημάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι μεγάλες διαφορές μεταξύ του προϋπολογισμού και των αναλισκομένων χρηματικών ποσών και συνακόλουθα η συρρίκνωση των έργων, η απογοήτευση των στελεχών και τα συνεχή παράπονα κατά τις συνεδριάσεις της Επιτροπής στοιχειοθετούν την συνεχώς επιδεινούμενη εικόνα κατά τα τελευταία πέντε χρόνια. Η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως είναι ένα θεσμοθετημένο όργανο του Υπουργείου Πολιτισμού. Προσπαθεί όμως να μην περιπέσει στην απάθεια των δημοσίων Υπηρεσιών, πάσχει όταν δεν μπορεί να επι-

τελέσει το έργο της και απευθύνεται στην προϊσταμένη της αρχή, προκειμένου να αναζητηθούν ικανοποιητικές λύσεις στα υφιστάμενα προβλήματα.

Για μια ακόμα φορά και εκ μέρους της Επιτροπής θέλω να ευχαριστήσω τελειώνοντας όσους μοχθούν για την Ακρόπολη και την αποκατάσταση των μνημείων της: Τα συνεργεία, τα μέλη του Τεχνικού Γραφείου, τους αρχαιολόγους της Α' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, την Γραμματεία και όλους τους εξωτερικούς συνεργάτες. Τέλος

τους Φίλους της Ακροπόλεως για την πολλαπλή βοήθειά τους και για τις κάθε χρόνο προσκλήσεις τους να παρουσιάσω το έργο της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως.

Αθήνα, Μάιος 1996



Ναός Αθηνάς Νίκης
Έργα συντηρήσεως (1994).